

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV,
UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05.
КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110,
— РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУ-
СЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МА-
ШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНИШЕ РУ-
КОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР
Проф. д-р ІВАН ОГІГНКО

ПЕРЕДПЛАТА В КРАЮ: НА РІК 6 ЗЛ.,
НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ
1.60 ЗЛ. ВА ГРАНИЦЕЮ: В ЄВРОПІ
8 ЗЛ., ПОЗА ЄВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО.
ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕД-
ПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІР-
НИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК V.

ЖОВКВА. ГРУДЕНЬ 1937 РОКУ

ЧИСЛО 12 (60).

Складня української мови.

II. Частини речення пояснювальні.

5. Кличві слова.

В українській, як і в інших мовах, маємо багато т. зв. кличних слів, висловлених кличним відмінком, напр.: Скажи, віще серце, чи скоро світ буде? (Куліш). В частині про відмінки докладно розповідаю про природу кличного відмінку й показую, що це правдивий відмінок, а не сама „клична форма“. Тут нас цікавлять тільки два питання: 1) стосунок кличного відмінку до підмета і 2) його стосунок до речення взагалі.

Як дивитися на форму *брате* в реченні: *Допоможи мені, брате*. Цебто, яку роль має в реченні слово кличного відмінку? Уже Потебня виразно твердив („Изъ записокъ“² I 94-95), що вокатив — це підмет, що він мало чим різниться від номінативу. Назовний — це підмет дієслів третьої особи, а кличний — це підмет дієслів другої особи. Власне при дієсловах наказового способу, особливо коли при них нема особового займенника, за підмета править відмінок кличний так само, як при інших дієсловах назовний. Властивість природи кличного відмінку — бути підметом при наказовому способі (див. далі, думки Потебні, Ф. Керна й Пауля). У всякому разі кличне слово, при відсутності виразного підмета, завжди логічно мислиться за підмета. В реченні: *Допоможи мені, бра-*

те, сприймаємо *брате* за звичайного підмета, а про заховане *ти* в *допоможи* не думаємо. Отже, кличний відмінок функціонально в усякому разі дуже близький до відмінку назовного, цебто обидва сприймаються, як підмети. Розмежовує їх тільки афектаційна закреска, що завжди є в кличному відмінку і відсутня в назовному.

Треба ще зазначити, що в теорії, ніби вдавнину при оптативі ставився назовний відмінок, а не кличний, а тому в праслов'янській мові при наказовім способі, що повстав із оптативу, може був тільки назовний, а не кличний. Здається, наші стародавні вирази: *спасибі, помагайбі* (спаси Бог, помагай Бог) і т. ін., якраз і відбивали б цей стан (пор. Є. Тимченко: Вокатив ст. 9).

Це близьке функціонально значення назовного й кличного в багатьох мовах уже допростило до того, що окрема форма кличного відмінку губиться виразно, або вже й загубилася, як напр. у мові російській. Цим же почасти треба пояснювати й те, що в українській мові, як і в деяких інших слов'янських, часом підмет зазначається кличним відмінком, замість назовного, і при дієсловах не приказового способу, див. про це в частині IV — про відмінки.

З такого погляду на природу кличного відмінка ясний і його стосунок до

речення взагалі. Потебня твердить рішуче, що „кличний відмінок, як і назовний, стоїть не поза реченням, але в нім“ (І 94). Кличне слово, як і правдивий підмет, у реченні самостійне, ні від чого незалежне. Ті слова, що стосуються до кличного, мусять синтаксично в'язатися з ним, як то й при інших іменниках, напр.: Славо, моя ти единая збров, ми не повинні загинуть обоє! (Л. Українка). Чом личко сховав ти, мій синку малий? (Грінченко). Гарно твоя кобза грає, любий мій землячел! (Афанасьїв).

Jan Łoś в „Gramatyka języka polskie-go“ 1923 р. ст. 296-297 висловлює на кличне слово погляд, близький до погляду Потебні. „Коли в реченні маємо дієслово другої особи, або другої особи займенника, тоді кличне слово тісно в'язеться з реченням, входить у нього; без нього речення було б неповне. Таке кличне слово треба признати за апозицію (прикладку) займенника другої особи“. Правда, для Лося вокатив взагалі відмінок підрядний, а саме кличне слово він не вважає за одночленне речення (пор. Stosunek zdania ст. 206-207).

З такими поглядами зовсім не погоджується Шахматов у своїй Складні І 29; на його думку, кличне слово стоїть поза реченням, чому він не погоджується з думкою Потебні про те, що кличне слово, як кличний відмінок, це підмет. „Думаю крім того, — пише він, — що форми 2-ої особи способу наказового не потребують підмета, бо самою своєю формою викликають відповідне уявлення про злуку присудка з підметом“ (ст. 30). „Кличне слово стоїть поза реченням і тому воно не член речення“ (ст. 253).

Але на питання, чи кличний відмінок в'язеться з реченням, чи стоїть поза ним, як напр. вигуки або вставні слова, трудно відповідати так категорично, як то роблять Потебня чи Шахматов. Граматичний підмет — друга особа займенника — в окликаних реченнях завжди існує, тільки не завжди зазначається. Хоч у реченні: *Учітєся, брати мої* логічний підмет *брати мої* аж занадто ясно виступає, проте для фахової думки ясний

і граматичний прихований підмет *ви*. А в реченні: *Тяжко, батьку, жити з ворогами* окликовий характер *батьку* вже виразніший, бо тут нема приказового дієслова. Ось через це, не вважаючи кличного слова за нормально зв'язане з реченням, не відкидаю проте його психологічних чи логічних стосунків із присудком, і ставлю ці слова на межі поміж членами речення нормально зв'язаними й зовсім відокремленими. Через це заховую й традиційний спосіб виділяти кличні слова комами, що з погляду Потебні (І 95) неслушне.

При назовній формі підмета ми звичайно говоримо про третю особу відсутню, тоді як при кличній слові звичайно говориться про особу присутню. Дія наказового дієслова другої особи ціла звернена до кличного слова, як виконавця цієї дії, як втіленої особи його, а тому ясно, що ці кличні слова ми завжди підкреслюємо й відповідною виразною інтонацією, а при збільшенні її ставимо й окличника.

Підкреслена, виразна інтонація при кличному слові — це його характерна ознака; при розмові ми завжди відповідною інтонацією підкреслимо кличне слово. Сила й характер цієї інтонації найрізніші, в залежності від характеру кличного слова, в залежності від того, що хочемо висловити кличним словом: наказ, гнів, прохання, ласку й т. ін. Інтонація при кличному слові така характерна його ознака, що вона залишається за цим словом навіть тоді, коли мова втрачає окрему кличну форму. Так, напр., російська мова давно вже втратила окрему форму кличного відмінку (тут він злився з формою відмінку назовного), але клична інтонація його зісталася в цій мові в повній своїй силі, і це вона власне перетворює назовний на кличний.

Власне цей підкреслений у кличній слові афект робить його органічним членом речення. Кличне слово не в зовсім відірване від речення, його не можна легко опустити, бо воно безумовно доповнює речення й дає нам можливість докладніш висловити свою думку, а саме: 1) кличним словом особа, що говорить, тією чи тією інтонацією висловлює

свої почуття, — виклик, пересторогу, докір і т. ін., і 2) ближче характеризується особа, що до неї говоримо, бо кличним словом зазначаємо свою похвалу, ласку, докір і т. ін.; це ж саме можемо зазначити ще й атрибутом при кличним слові.

Кличні слова повстали в мові ще в її первісному стані, через що цю форму знають більшість мов світу. В мові давньоєврейській це звичайна форма (хоч окремого кличного відмінка нема); напр. Псалтир переповнений кличними словами. В нашій мові кличні слова знаємо вже з найперших писаних пам'яток; так, скажемо, в „Слові о полку Ігоревім“ XII ст. дуже багато цих форм: О, Бояне, соловію старого времени! 95. О, моя синовця, Игорю і Всеволоде! 113. Почнемъ же, братів, повѣсть сію 94. Съдлай, брате, свои бръзги комони 96. Одинъ братъ, одинъ свѣтъ свѣтлый ты, Игорю! 96.

В народній поезії, де все одухотворене, кличних слів надзвичайно багато, — тут мова просто переповнена ними. Ось трохи прикладів із пісень („Труди“ П. Чубинського, т. V, 1874 р.): Здоров, здоров, козаченьку, здоров, серце мое 101. Ой, місяцю, місяченьку, не світи нікому 102. Бувайте здорові, високи пороги 325. Плини, плини, рутко, а з водою хутко 325. Ой, коню ж мій, коню, коню вороненький! 426. Ой, не шуми, луже, дібровою дуже! 443. Скрипки, дудки, не гудіте 444.

Те саме бачимо й у наших поетів, що наслідували живу мову. Напр., у „Кобзарі“ Т. Шевченка кличних форм надзвичайно багато: Одпочинь, моя ти зоре! 73. Серце мов, доле моя, соколе мій милий! 76. Місяцю мій ясний! Сховайся за гору 91. Ой, Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! 92. Прилітай же, мій соколе, мій голубе сизий! 113. Праведній зорі! сховайтесь за хмару 119.

Взагалі треба сказати, що кличні слова — це постійна ознака поетичної мови, чому поети завжди залюбки вживають їх.

Що до традиційних знаків розділових при кличних слові, то тут бувають такі випадки. Коли кличне слово стоїть на початку речення, то по ній ставимо ко-

му, а на кінці речення ставимо знака оклику (або питання); вимовляючи ж кличне слово з великим притиском, ставимо по ньому окличника, а на кінці крапку. Напр.: Країно щаслива, країно кохана, пусти нам бояна з могили! (Федьк.). Всесильний! я Тобі молюся (Куліш).

Коли кличне слово стоїть у середині речення (читаємо з такою ж інтонацією, як і вставні слова), то беремо його в коми з обох боків, а на кінці речення ставимо знака оклику (або питання): Обніміте ж, брати мої, найменшого брата! (Шевч.). Скажи, віще серце, чи скоро світ буде? (Куліш).

Коли кличне слово стоїть на кінці речення, то перед ним ставимо кому, а на кінці речення знака оклику (чи питання): Не злякать вам нікого, холодні сніги! (Олесь). Кого в рідній хаті годуєте, милі? (Грінченко).

Коли при кличним слові є займенник особовий *ти* або *ви*, то кóму ставимо по цих займенниках: Де поділися ви, голосні слова? (Л. Українка). Чому не ймеш віри ти, брате москалю? (Кониський) Такі *ви*, *ти* Шахматов (Складня I 255. 154) схиляється прийняти за окреме кличне слово, а особливо препозиційні.

Прикметникового додатка до кличного слова ніяким знаком від нього не відділюємо, бо він з ним спарований; коли ж такий додаток вимовляємо за окреме слово, тоді розділюємо їх комою: Кассандро, рідна, ти не знаєш, люба, яка нещаслива я! (Л. Українка). Замовчіте ж ви, пишні, ситі! (Манджура). Те саме робимо й при двох кличних словах, коли друге ніби прикладка до першого: Гетьте, думи, ви, хмарі осінні! (Л. Українка). Ой ти, Дніпре-Славуто, найдавній ти шляху козацький, ізмили по тобі мій свій вік молодецький, юнацький! (Кониський).

По вигуку при кличним слові ставимо кому: Ой, не сійтесь сніги, ой, не сійтесь, рясні! (Олесь). Ой, сонечко-батечку, догоди, догоди! (Олесь). Правда, нерідко по цьому вигуку ніякого знака не ставлять. Вигука від займенника *ти*, *ви* комою не відділюємо: Ой ти, краю, наш раю! (Кониський). Гей ти, ниво, в тебе гону од Карпату аж до Дону! (Старицький).

Література. А. Потебня: Изъ записокъ по русск. гр. I-II 94-95. Д. Овсянко-Куликовскій 293. А. Шахматов: Синтаксис I 17. 29-30 (§ 31). 154. 253-258 (§ 343-352). Łoś: Gramatyka 296-297. О. Синявський: Норми 309-310 § 179. Jan Łoś: Stosunek zdania do innych typów morfologicznych, 1910. ст. 205 207. Пешковский: Русский синтаксис в научном освещении, ст. 204, 467-470. Б. Карскій: Син-

таксисъ бѣлор. 47-48. Богородицкій: Общій курсъ, ст. 302. Тростяковъ: Обращеніе, „Пед. Сб.“ 1903 р. т. III кн. 12 ст. 519-520; 1905 р. кн. 7 ст. 22. Браиловскій: Обращеніе, „Пед. Сб.“ 1904. II. кн. 6 ст. 549-550. Докладну літературу подаю в част. IV (про відмішки) при ключнім відмінку.

Іван Огієнко.

Наворотні дієслова типу: умірати, збірати, спірати... в світлі будови української мови.

Спроба морфологічної інтерпретації на основі структуральних законів української мови.

Сучасна загально-українська мова на цілому своєму мовному просторі знає три фонетичні відміни (формові) дієслів типу: „умірати“. Стрічається формації з корінним голосним *-и* (напр.: умирати, забирати, спирати, здирати й ін), що може теж, як ненаголошене, звучати як *-е* (напр.: вмерати, виберати, визирати, здерати).

Появляються теж постаті з корінним голосним *-і* з попереднім м'яким приголосним (напр.: умірати, збірати, спірати, здірати).

Сучасна українська літературна й здебільша говіркова мова знає тільки форми з корінним голосним *-и*, як: умирати, збирати, визирати¹. Твори в формі „умірати“ знані багатьом східньо-українським говорам², у яких уперто тільки їх уживають у всіх дієслівних формаціях того тилу, напр.: умірати, збірати, зазірати, здірати, витірати... або плутаються: одні форми з корінним голосним *-і*, а одні з корінним голосним *-и*³, напр.: умірати, збірати, спірати, побіч: здирати, ви-

тирати, зазірати¹ (зате в інших випадках на місці давнього *i* маємо тут *-и*).

Вживали їх теж такі східньоукраїнські письменники, як: Квітка (Маруся, вид. Куліша 1858, напр.: Усі повмірали ст. 3, Так гарно їх повбірає б. Поприбіравши 26, але: втираються 12), Шевченко (Пор. О. Синявський: Дещо про Шевченкову мову, „Україна“ р. 1925 кн. I ст. 111, каже так: „В дієсловах умирати, збирати... в мові Шевченка було очевидно лише *-і* а не *и*, бо в автографах немає написів із літерою *и*, а завжди з *и*), Метлинський (пор. Твори вид. „Просвіта“ у Львові 1906, напр.: Уміраючи, їм він (зарізаний товариш) казав-завіщав 17. Бо і в мені і в бандурі вже глас замірає 39. Король воюну замишляє, жінки, дівки зоставляє, самих хлопців забірає 54. Квіточок би назбірала, із них сок повидавляла 57. Але зате: Француз вішав і різав людий, церкви обдирав 32. І пильно орлом позирав на Вкраїну 23. Та не в своїй я хаті опинився 34. Вийшов він за двері, очі утирає 50), Коцюбинський (Твори т. I-ий, напр.: вмірали 19, випірали 19, визірані 61). Подібно теж і Словник Грінченка нотує форми типу „умірати“ з корінним голосним *-і*, але тільки в сполуках: мір-, пір-, бір-, напр.: за-, ви-, на-бірати, -мірати, -пірати, зате в усіх інших творах стрічається корінний голосний *-и*, напр.: ви-, від-, за-дирати, -тирати, -жинати.

¹ М. Возняк: Український правопис. Львів 1929 р. ст. 90, 91. О. Синявський: Норми української літературної мови, Харків-Київ, 1931, ст. 97, 145, 146.

² І. Огієнко: Нариси з історії української мови, Варшава 1927. ст. 39. К. Михальчук: Заваження до праці В. Науменка: „Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи“. (Український Діалектологічний Збірник т. II ст. 71. і наст.). П. Гладикий: Говірка села Блиставиці Гостомського району на Київщині (Укр. Діал. Збірн. I. ст. 123).

³ К. Михальчук (ор. cit. ст. 71. і наст.) стрічав у одному говорі між Житомиром і Радомислем уживання в тих випадках тільки одного *-і*.

¹ Ст. Смалья-Стоцький („Україна“ 1928. кн. I ст. 154) обкріові обсяг тих формацій тільки до таких дієслів як: умірати, збірати... а інші, мовляв, тільки з корінним голосним *-и*... „але тільки роздирати, розтирати“.

Формації типу „умірати“ стрічаються теж у західньоукраїнських говорах, головню в пограниччі румунському, словацькому, польському й білоруському, але твори ті на тому мовному просторі відрубні від східньоукраїнських форм як своїм походженням, так і своїм лексикальним поширенням.

Українські мовні пам'ятки плутають знаки *ь* - *и*, тимто й важко нам відтворити тодішню фонетичну вимову наших сучасних типів дієслів -мир- -мір-, але зате стрічається тут деколи знак *ѣ*, подібно як у творах -мѣтати, напр.: припѣраку Гал. Єв., помѣтающєся Єфр. Сирим (Пор. А. Соболевскій: Очерки изъ исторіи русскаго языка, „Унив. Извѣстія“ р. XXIV. 1884. N I. січень ст. 88). З того був би природний висновок, що твори наші типу „умірати“ історично давні. Тепер же річ саме в тому, як ті фонетично різні твори в своєму висліді вияснити зо становища сучасного мовознавства.

Увага: Усі твори типу „умірати“ та й його інші фонетичні відповідники (рефлекси), як: умирати — умерати..., первісно маючи іменну голосівню (вокалізм) на заниковому ступені, напр.: утьр-ати, на заниковому ступені, напр.: утьр-ати, утьр аѣ, були від іменні (деномінативні), але зчасом, коли в праслов'янській мові теперішній час тих дієслів перебрав на себе функцію протяжності й наворотности, стались вони на основі зміни дериваційних зв'язків дериватами від основ тепер. часу з повним ступенем голосного в словному пні, напр.: пѣкж : *пѣканж = тѣрж : *тиранж (замість первісного *тѣраж), а тим самим стали ті дієслова морфологічною (а не фонетичною) дорогою творами відсловними (девербативи)¹.

Досі наша й чужа лінгвістика або ті явища зовсім промовчувала, або старалась їх тут і там мимоходом, якомсь то вияснювати. О. Потебня (Къ исторіи звуковъ русскаго языка, Воронеж, 1876 ст. 226) твердить, що „и въ говорахъ (восточн.) и на письмѣ (цебто в літературі) въ дѣйствительности встрѣчается

острое *і*. Кажется, что это не есть неточность выговора, или влияние общелитературного (цебто рос.) языка, а диалектическое подновление усиления *-и-*, соответствующее польскому *ie* изъ *i* въ *zbiegać, wuwiegać*... Ото ж, як виходить із слів Потебні, то це явище діалектично-фонетичне.

В. Науменко (Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи, Київ, 1899, ст. 19-20), подаючи приклади на свою чотирищаблеву драбину „усилення“ *ь*, *-е-*, *-и-*, *-о-* (умѣру, умер, умірати, вморити... „при чемъ только третья ступень *и* (*i*) представляетъ нѣкоторое сомнѣніе (*!*) въ произношеніи“, бо „произношеніе усиленія третьей степени не отчетливо слышно (*sic!*)“, і саме тому „въ печатныхъ малорусскихъ книгахъ можно встрѣтить: *вмерати, вмирати, вмѣрати, забѣрати, забирати*“. А вкінці приходить до висновку, що в даному випадку належить визнати за поправні тільки форми з корінним голосним *-и-*.

К. Михальчук у своїй рецензії на „Обзоръ“ В. Науменка (Діалектологічний Збірник т. II ст. 70 і наст.) підкреслює той важний для нас факт, що відбігання в уживанні форм типу „умірати“ обмежується в українській мові тільки на „розряді слів з первинними сполученнями в корені *-ьр-* та *-ьл-*, а це явище, „що не викликає жодного сумніву“. Припускану залежність наших форм із корінним голосним *-і-* від звичайного хитання в вимові звука *-и-* в інтерпретації Науменка Михальчук рішуче відкидає, бо ненаголошений звук *и* може найвище змінитись у *е*. Також Михальчук відкидає Науменкову гіпотезу про безпосереднє піднесення *ь* \geq *-і-*, а думає, що тут „дуже можливий вплив піднесення основного *-е-* в *-і-* завдяки багатьом формам у цій категорії слів з *-е-*, піднесеним із *ь*“.

Незалежно від того А. Соболевський (Очерки изъ исторіи русскаго языка, ст. 88-89.) вважає, що *ѣ* у таких формах, як: припѣраку, помѣтающєся „могъ явиться въ эти слова изъ словъ в родѣ лѣтати, помѣтати (совр. мр. літати, помітати), справні мр. умірати, збірати і ківати(?)... С. Смалъ Стоць-

¹ J. Kuryłowicz: Zmiana derywacji istotą t. zw. analogji językowej. Sprawozdanie Pol. Akad. Um. т. XXXVIII. ч. 10 ст. 3 і наст.

кий у рецензії на „Нариси“ І. Огієнка („Україна“ 1928. ч. II. ст. 153 і наст.), справляючи думку І. Огієнка, що, мовляв, такі форми, як „умірати“, походять із давніх „умирати“, твердить категорично, що такі форми, як „умірати“, повстали з прадавніх форм умѣрати з зовсім правильною прадавньою заміною корінного $e \geq \bar{z} (\geq -i)$. Хоч як важна для нас думка Ст. Стоцького, одначе являється вона неvistачальна. С. Стоцький указав, що „факт є, що в наворототих дієсловах корінному -e- відповідає давнє -z̄- (= i, i): плески — розплітати Сюди належать і форми: „умірати, збирати, запірати“ з зовсім правильною прадавньою заміною корінного e на z̄ ($\geq i, i$), а форми „умирати“ повстали з *„умирати“. „Обі ті форми, з огляду на історію їх розвитку, правильні, і одна з другої не повстала“.

Отже виходило б з того, якщо я добре зрозумів думку Стоцького, що й форми типу „умірати“ є „правильне“ явище фонетичне й рівнорядне з такими ж формами, теж не менше „правильними“ й фонетичними, як „умирати“.

На наш погляд, щоб не робити методичної помилки, треба тут конче зробити різницю щодо генетичного походження цих двох тепер фонетично різних форм, не тільки щодо їх давніших, попередніх рефлексів, але теж щодо самої природи самих шляхів, якими вони виростали.

Немає найменшого сумніву, що форми умирати \leq *умирати повстали дорогою історично-фонетичної зміни кожного давнього *и \geq укр. и. Також певне й те, що форми типу „умирати“ не є в жодному генетичному зв'язку з творами типу „умірати“. Тимто формації типу „умірати“, як такі, що не даються ніяк фонетично вивинити, треба брати під увагу з боку морфологічного та й досліджувати вже в площині будови наворотних формацій того типу, як цілості. Про рос. вплив теж годі тут говорити, бо наші форми типу „умірати“ виступають на мовному просторі, далекому від рос. мовної території.

Сучасна українська мова знає між іншими й такі чергування одноразових

і наворотних дієслів, як: пекти — ви-пікати, мести — за-мітати, плести — за-плітати. Так отже, як бачимо, то тут в одноразових дієсловах маємо корінний голосний -e-, якому знову відповідає корінний голосний -i- у відповідних їм етимологічно-споріднених формах наворотних. Коротко, — кореляції одноразових і наворотних дієслів того типу стисло відповідає формальна відповідія корінних голосних -e-: i ($\leq \bar{z} \leq \bar{e}$). Кореляція та (e:i) набралась сильної семантичної одноразово-наворотної закраски, і як така, сталась дуже живою й творчою в мовній свідомості певних мовних підметів, що, маючи такі одноразові дієслівні твори, як: мерти, дерти, перти... дорогою „дериваційного пересуву“¹ для однородности будови в творенні того типу наворотних дієслів, на тлі відповідні корінних голосних -e-: -i- з одноразово-наворотним видовим значенням, створила собі відповідні граматично-мовні контрастові форми наворотних дієслів, як: у-мірати — мерти, за-пірати — перти, ви-дірати — дерти, пере-бірати (хоча вже й нема контрастової одноразової форми *берти, а тільки брати, але зате маємо бер-у, -еш). Отже, як бачимо, то й тут у формах типу „умірати“, як опозиції до одноразової форми „вмерти“, маємо ту саму кореляцію корінних голосних -e-: -i-, що при дієсловах типу: пекти ви-пекати. Вирівняння цих дериваційних зв'язків улегшила й та обставина, що як дієслова типу: пекти — ви-пікати, так і форми типу: мерти — умірати є до себе в одноразово-наворотному видовому семантичному відношенні, цебто значенево споріднені з собою.

Те чисто морфологічне явище можна теж добре перенести й на ті часи, коли то ще перша кореляція вступала в формі -e-: -ē (= z̄). На прикладах це так виглядало б: *пекти: -пѣкати (\geq -пикати) = мерти: -мѣрати (\geq мірати). Пересунення хронології того явища суті наших думок зовсім не змінює. Ми тільки при-

¹ Термін цей (поль. zmiana derywacji Куряловича op. cit. ст. 3) взятий із праці д-ра Рудницького Яр.: „У справі девербативів із на-ростками -ище, -исько в слов. мовах“, „ЗНТШ“ т. CLV. ст. 220, 222.

пересуненні часу того явища сходиться із точкою виходу з'ясованої думки С. Смаль-Стоцького, а розбіжність наших думок лежить тільки в самому способі інтерпретації походження формацій типу „умірати“. Становище Ст. Смаль-Стоцького чисто фонетичне, а наше наскрізь морфологічної природи. При тому ще й зазначимо (всупереч твердження Ст. Смаль-Стоцького, що лексикальний обсяг того типу дієслів дуже обмежений, що в східноукраїнській мові (між Житомиром і Радомишлем), у яких усі наворотні твори типу загально-українського літературного „умірати“ виступають все консеквентно в постаті „умірати“. Отже, виходило б із того, що наша формація сталась там уже вповні панівна, коли зате в інших говорах обсяг цього морфологічного явища лексикально більш або менш обмежений, і виступав тільки в деяких дієсловах того типу.

Коли ми отже так будемо дивитися на появу форм типу: „умірати“, то, зібравши все до купи, висновки наших міркувань про генезу наворотних дієслів типу „умірати“ будуть ось такі:

1. Українська мова (літературна й говори) знає побіч форм типу „умірати“ або „умірати“, теж постаті типу: „умірати“.

2. Формації типу „вмірати“ зустрічаються справді й у говорах західноукраїнських на пограниччі румунським, словацьким, польським і білоруським, але вони тут генетично явище чисто фонетичне, як правильні історично-фонетичні рефлекси давніх форм *умірати (бож у тих говорах кожне давнє *і виступає у постаті і).

3. Крім того появляються форми наворотних дієслів типу „вмірати“ у всіх дієсловах того типу, або здебільша обмежуються тільки до деяких із них (головно виступають у творах із коренями мір-, пір-, бір-) у деяких східноукраїнських говорах (у яких давнє *і ≥ и), далеких від російського мовного простору, тим то й не під впливом російської мови вони повстали.

4. Суть нашої інтерпретації цього засадничого для нас питання генези східноукраїнських форм типу „умірати“, — це той факт, що наворотні дієслова типу „умірати“, створені на тлі відповідні таких дієслівних кореляцій, як пекти:ви-пикати (-е-: -і), дорогою дериваційного пересуву, явище наскрізь морфологічне, як вислід змагань вирівнювати дериваційні зв'язки в творенні наворотних дієслів того типу в одну системну цілість: пекти:ви-пикати = мерти:в-мірати.

5. Поява тих східноукраїнських форм типу „умірати“ наскрізь оригінальна, й не в жодному генетичному зв'язку з ідентичними сучасними формами російськими, білоруськими чи навіть зах.-слов'янськими, де вони, як згідні з історично-фонетичними законами даних мов, в явище чисто фонетичне.

Львів.

Іван Ковалик.

Зміна о на а в українській мові.

Про форми „багатий“, „гарячий“ і т. ін.

(Докінчення).

III.

До цього часу ми ще не мавмо переконливих остаточних пояснень зміни о на а типу „багатий“. З легкої руки О. Потебні („Два изслѣдованія“ 1866 р.) в науці запанував був погляд, ніби це т. зв. гармонійна асиміляція (уподібнення) голосних; це пояснення панувало в науці аж до недавнього часу, а правильніш — панує й тепер.

Але таке чисто фонетичне пояснення

безумовно тепер не витримує наукової критики. І справді, коли це фонетичний процес („гармонійне уподібнення голосних“), то чому він захопив тільки понад три десятки слів? Чому не захопив такі слова, як Богдан, бокатий, бокла́га, козак, вовча, кашовар і сотні т. п.? Першим висловив свій сумнів про цей „фонетичний закон“ проф. С. М. Кульбакин у відомій своїй праці: „Українській мові“, Харків, 1919 р. Він писав

(ст. 32-33): „Отмѣчаемое въ некоторыми изслѣдователями измѣненіе неударяемого *о* в *а* въ рядѣ словъ — передъ слогомъ съ *а* — не можемъ признати украинскимъ звукоизмѣненіемъ въ общемъ значеніи этого слова. Означенное измѣненіе ограничено сравнительно немногими словами (подає 16). Между тѣмъ мнимый законъ измѣненія *о* въ *а* передъ слогомъ съ *а* знаеть массу исключеній, а именно въ своемъ словянскомъ матеріалѣ: вода, нога, коса, коза, борода, голова и т. д. Защитники мнимаго звукового закона, конечно, сошлются на вліяніе иныхъ формъ тѣхъ же словъ, гдѣ *о* не было передъ слогомъ съ *а*; но какимъ же вліяніемъ объяснить, наприкладъ, комар, бодай (въ которомъ врядъ ли чувствується *бог*), отава, порося, товариш, отара, лоша-лошати (лошак, лошатко), громада, коляда и т. п.?”

Такимъ чином, як бачимо, С. Кульбакин не визнав у формахъ типу „багатий“ фонетичної закономірності. Але в живій мові слова ці існують, і їх, як ми бачили, не мало; коли ж це не фонетичний закон, то як же пояснити цю зміну? Кульбакин чи не перший звернув увагу, що більшість серед слівъ типу „багатий“ — чужого походження. Ось тому він і подає добре пояснення цього процесу: „Очевидно, звукоизмѣненіе *о* въ *а* можна понимать лишь въ томъ смыслѣ, что при заимствованіи нѣкоторыхъ словъ изъ того или другого чужого языка восточноукраинскимъ нарѣчіемъ чужое *о* неударяемое передъ слогомъ съ *а* воспринималось какъ *а*“ (ст. 33).

Проф. московського університету Гр. А. Ільїнський перший докладно проаналізував зміну *о* на *а* в статті своїй: „До питання про асиміляцію голосних в українській мові“ („Записки“ ВУАН, Київ, 1926 р. VII 56-66). Як і С. Кульбакин, Г. Ільїнський не вважає цієї зміни фонетичнимъ закономъ: „згадуваний закон — пише він (ст. 57) — це ж такий самісінський міт, як і чимала половина іншихъ подібнихъ „законівъ“ про спорадичні зміни, що ними захарашувала була граматику давня школа“.

Ільїнський підкреслив глибoku давниву нашого процесу. Він проаналізував

27 слівъ цього типу й поділив їх на чотири групи: I: Споконвічні слова свої: багатий, гаразд, гарячий, калатати, качан, кажан, халява. — це „справді характерні особливості укр. мови, але не так фонетичні, як морфологічні, тобто рештки архаїчнихъ коренів, більш чи менш випадково зацілілихъ в укр. мові“ (ст. 66); Ільїнський доводить, що ці слова за глибокої давнини мали вже дві форми, — з *о* та з *а*. II: Запозичені слова: а) полонізми: ганчар, б) південно-великорусизми: калач, хазяїн, галанці, вакзал, каманда, салдат, чабан (цей розділ мало відповідає дійсності), в) грецизми: монастир, карабель, варган, катаржний. III: Народньо-етимологічні утворення: волосажар, канастас, панахида, бамага. IV: Помилки письма: аманите, схластикъ.

Цікаві думки про цю ніби асиміляцію голоснихъ подає Олена Курило в своїй статті: „До питання про українські форми з ненаголошенимъ *а* на місці етимологічного *о*“ („Ювілейний Збірник на пошану академіка М. С. Грушевського“, Київ, 1928 р. ст. 139-148). Авторка вияснює географічне поширення нашого процесу на Поділлі та частині південної Волині. Власне ця територія надзвичайно цікава тим, що саме тут проходить границя поміж *о* та *а* формами. „Смуга, де стикаються *о*-форми з *а*-формами, — подає автор — обіймає собою історичну межу: в цій смугі ще за передтатарськихъ часівъ була межа між Пониззям, що належало до Галицького князівства, і Побожжям, що до Київського тягнуло князівства; пізніш, у середині XV в. (1434), коли західня частина Поділля була відірвана від Литовсько-Руської Держави й прилучена до Польщі, ця смуга обіймала собою межу між Подільськимъ воевідством, що відійшла до Польщі, і Брацлавщиною (ев. Брацлавськимъ воевідством), Литовськимъ Поділлям“ (ст. 142-143, додано мапку). Проаналізувавши це явище, О. Курило приходить до висновку, що „форми з *а* з'явилися під впливомъ акучихъ говірок“ (ст. 143). Справа в тому, що українська мова знає акучі говірки на Поліссі, — під їх впливомъ ніби й повставали форми

з *a* зам. *o* й ширилися далі на схід. Курилова відмічає села, де одне й те слово вимовляють то з *a*, то з *o*; в західній частині Поділля суцільною масою держаться *o*- форми.

З такими поясненнями О. Курилової тяжко погодитися вже хоча б тому, що *a*- форми занадто поширені по всіх східньоукр. говорах; а до того писані пам'ятки, як ми бачили вище, виразно свідчать про глибоку давність *a*- форм. Крім цього, як видно з того матеріялу, що я подав його вище в II розділі, *a*- форми (особливо *a* з *e*) вдавнину знали й чисто західні пам'ятки, такі, як от Крехівський Апостол 1560-х років (див. мою монографію про цього Апостола, 1930 р., ст. 270-271, 507-508). Через це сучасні *o*- форми в західньоукраїнських говорах я не вважаю за єдині найстарші (див. там само ст. 271). Крім цього, й сучасні західньоукраїнські говори широко знають, напр., такі *a*- форми, як: багато, багацько, гаразд, маскаль, Гарасим і ін. Правда, не тверда в своїй гіпотезі й сама авторка, бо пише: „Не виключена, думаю, в окремих випадках і можливість випадкової асиміляції (про „закон“ тут, розуміється, мови бути не може) попереднього складу наступному наголошеному, а надто в тих північносхідніх українських говірках, де ненаголошене *o* звук дуже відкритий“ (ст. 141).

На мій погляд, велику частину *a*-форм найліпше пояснювати позіставленням незмінно *a* з чужої форми. Як знаємо, чуже *a* українська мова часто змінює на *o*, напр.: олтар — вітвар, Олександр, Олексій і т. ін.; пор. часте хитання *a*-*o* форм у Лаврентіївм Літопису: Яндроникъ — Ондроника 27, Ясколдъ — Осколдъ 22 і т. ін.; в Крехівськм Апостолі 1560 р. знаходимо: балканоки 36 і колваном 219, але ж сила-силенна наших слів проте не мняє етимологічного *a*, напр.: Ганна, Андрій, Антон, апостол, ангол-янгол і т. п.; так само заховали своє споконвічне *a* й слова: варган (сер. гр. ἄργανον), багатий (пор. сскр. bhagás, д. перс. бага, зенд. bagho), багатир (монг. baghatur, тр. bahader; батько Темучина звався Багадур, Срезневський, „Матеріали“ I 128), бамага (сер. гр. βαμ-

βάμιον, пехл. ramβok), ганчар (польське garpcarz), гаразд (пор. гот. gəgazds), карабель (сер. гр. κάρᾱβιον з κάρᾱβος), манастир (з сер. гр. μοναστήριον, а не з давнього μοναστήριον), монах (з сер. гр. μοναχός), паганій (гр. παγᾱνός, лат. paganus), салітра (сер. гор. нім. saliter, з лат.), паламар (сер. гр. παραμονᾱρις).

Цікаве ще таке явище. В м. Брусилові на Київщині, Радомиського повіту, так само й по всіх околицях, народ дуже часто чуже *o* чи *e* змінює на *a* в оцих словах: аблакат, вакзал, Галена, каманда, камандувати, канастас, карабель, карнавка, Катарина, манастир, монах, паганій, парсона, параход, парчатки, патрет (старе франц. routraite, пор. „патреть“ в Торг. морск. уставі, „Етим. Слов.“ Преображенського 1915 р. II 110), Саламон, салдат, хамут, халера і т. ін., при тому вимовляє їх з дуже широким *a*. Цієї вимови народ не запозичив від місцевої зросійщеної інтелігенції, бо вона сама в своїй російській мові виразно окая; саме містечко далеке від залізниці й від Києва. Цим хочу ствердити, що *a*-форми можуть повставати в нашій мові і без жодного впливу акучих говірок, а тому не погоджуюся з думкою проф. Гр. Ільїнського, ніби такі слова, як: калач, вакзал, салдат і т. ін. повстали під російським впливом; так само тяжко погодитися й з думкою О. Курило про вплив акучих українських говірок (чи ж їх багато!).

До цього ще додам, що й мова польська в деякій мірі знає це явище. Так, у стародавніх польських пам'ятках знаходимо часто такі форми, як ragamin, ragaminow (напр. у Радзивилівській Біблії 1563 р.; пор. франц. parchemin, parsona (див. Słown. Etymol., Brückner, ст. 396); пор. ще польські Salomon, pralat (з лат. praelatus, в XVI в. звичайно prelat), prasa (з нім. Presse), prasować і т. ін. Пор. часте народнє польське herbata (лат. herbata).

Для нас дуже цікаве ще те явище, що в німецьких позичках наша мова — слідом за польською (часом чеською) — частенько змінює *e* на *a*, змінює в усіх говорах східніх і західніх, напр.: фляки (fleck), галярета (gallerte), фра-

сувати (fressen), гаптувати (heften), гамувати (hemmen), гарап, гарапник (hegab), гармидер (hermieder), прасувати (pressen), рахувати (rechnen), ратувати (retten), талірка (teller), трапити (treffen), шмарувати (дол. нім. smegen), фольварк (vogwerk), шарвалок (scharwerk), карбувати (kerben), варстат (werkstatt), варт (wert), жарт (дол. нім. scherl) і т. ін. Ті самі слова з *a* і в мові польській. А часом нім. *o* переходить у нас (і в мові польській) на *a*, напр.: варца́би (сер. гор. нім. worfzabel), шана, шанувати (schopen) і т. ін. Правда, багато з цих позичок прийшли з говірок долішньонімецьких та шльонських, де вже було *a*, а не *e*, напр. schaagwark і т. ін.

В своїй праці 1918 р.: „Курсь українського языка“, Київ, ст. 97-98 я рішуче підкреслив, що повстання українських *a*-форм немає нічого спільного з південноросійським аканням; там же я порівняв цей наш процес із гармонією голосних у тюркських мовах; на таку ж думку натякує й проф. Є. Тимченко в своїм „Курсі історії укр. языка“, 1930 р. ст. 163: „Щодо форми багатий — пише він — у східних говірках і взагалі в степовій смузі, то гадаю, що не без підстави тут можна догадуватися турського впливу (багатур — багатир)“.

Як бачимо, справа вияснення *a*-форм дуже нелегка. Думаю, що тут треба рішуче ствердити, що мовні зміни частенько бувають результатом не однієї причини, але кількох. Так певне було й у нас при повстанні акучих форм.

Подам тепер загальні висновки цієї моєї статті.

1. В українській мові помічається нерідке явище зміни *o*, *e* на *a* перед складом з *a* або й перед складом із іншими голосними.

2. Ця зміна *o* на *a* не є в нашій мові

послідовне фонетичне явище, а тому звати її „гармонією голосних“ не доводиться.

3. Зміна *o*, *e* на *a* в деяких словах — це характерна ознака теперішніх головних східньоукраїнських говорів.

4. Давні західньоукраїнські пам'ятки знають *a*-форми, а це свідчить про те, що сучасні західньоукраїнські *o*-форми не все форми найдавніші.

5. Багато форм типу „багатий“ відомі з глибокої давнини, ще з пам'яток XI-го віку.

6. З південноросійським аканням це явище генетично не зв'язане.

7. Звати форми „багатий“, „гарячий“ і т. ін. русизмами не можна.

8. Більшість цих змін *o* на *a* відомі в запозичених словах і звичайно зберігають своє давнє етимологічне *a*.

9. Акучі форми, як салдат, патрет і т. ін. — це власна не позичена народня вимова з широким *a*.

10. Йдучи за живою вимовою, Київська Академія Наук при ухвалі правил правопису постановила писати: багатий, багатир, багатій, багатіти, багатство, багаття, багацько, багач, галанці, ганчар, ганчарство, ганчарський, ганчарювати, гаразд, Гарасим, гаряче, гарячий, гарячка, кажан, каламутити, каламутний, калатати, калач, качан, манастир, манастиріще, манастирський, Палажка, паламар, паламарювати, панахида, салітра, хазяїн, хазяїнувати, хазяїство, халява, чабан, часник, шаравари; але чисто чужі слова, хоч народ вимовляє їх так само з *a*, постановлено писати з *o* чи *e*, цебто етимологічно: вокзал, Катерина, каторжний, команда, корабель, коралі, коностає — іконостає, монах, москаль, оренда, пергамен, поганій, портрет, солдат, тестамент, холера, так само: корявий, хомут і т. ін.

Іван Огієнко.

Історичний підклад різних назв території України та її корінного населення.

В історичних, літературних і різних наукових творах нерідко зустрічаються в один і той же час назви: „Русь“, „Малая Русь“, „Малая Россія“, „Малорос-

сія“ й, нарешті, „Україна“¹, що взагалі

¹ Крім того, зустрічаються назви: „Южня Русь“ та „Южно-руссій“ (у Костомарова, Куліша, Давилевського та ін.), а також „Україна-

відносяться до території переважно середнього Подніпров'я.

Історичний дослід походження всіх цих назв та їхніх прикметників тільки підтверджує, що всі вони в своїй істоті охоплюють майже один і той же географічний простір і відносяться до одного й того ж слов'янського корінного населення, яке творило підставу стародавньої незалежної держави: „Київське Велике Князівство“ або „Русь“.

Слово „Русь“ і справді з'являється вперше для означення новоствореної слов'янської держави, яку літописці й князі деколи звали просто „Земля Руськая“. Однак, думки істориків, щодо походження самого слова „Русь“, поділяються: одні більш схиляються до літописного оповідання Нестора, який каже, що „отъ Варягъ бо прозвашася Русью, а перве бѣша Словѣне...“; інші ж уважають його за племінну назву Полян, що сиділи на правому боці Дніпра коло Києва.

У всякому разі назва „Русь“ поширилася на всі землі, політично приналежні до Києва та церковно залежні від Київського Митрополита. Ця назва визнавалася, як приналежність до однієї й тієї ж загально-слов'янської родини, розгалуженої й поділеної на частини, при чому на Південному Заході це стало ім'ям однієї з частин цієї родини.

Такого погляду не заперечують й українські історики. Проф. Михайло Грушевський, наприклад, каже: „Въ древнѣйшіе вѣка историческаго существованія имена Русь, Русинъ, Русскій, въ тѣснѣйшемъ значеніи, захватываютъ собой только центръ политической и культурной жизни украинскаго народа (Кіевскую землю), въ широкомъ — всѣ славянскія племена, входившія въ составъ „Русскаго“ государства, связанныя единствомъ политическаго и общественного строя, династїи и служилаго сословія, культуры и религїи, письменности и книжнаго языка“¹.

Русь“ і „Українсько-руський“ (у Грушевського, Аркаса, Огошевського та ін.), але цих назв поза науково-історичною літературою майже не вживають. Зрештою, назви „Рутенія“ й „рутенський“ зустрічаються тільки в західно-європейській літературі.

¹ Полное собраніе русскихъ лѣтописей. СПб. 1846. т. I. Лаврентьевская и Троицкая лѣтописи,

Від кінця XII стол. зустрічається вже у літописах назва „Украина“, що спочатку мала значення чисто географічного терміну, яким означали переважно землі Наддніпров'я, сумежні степам кочовників, тобто „у краю“ (на „окраинѣ“) тодішньої Київської Русі.¹

Від кінця XIII стол. землі Галицько-Волинського Князівства вже зветься „Малая Русь“, а князі нерідко титулюються „всея Малыя Русі“. Ось так у грамоті останнього незалежного Галицького Князя Юрія II його титул звучить: „Божією Милостією прирощенный Князь и Господарь всея Малыя Русі“ („Dei gratia natus Dux et Dominus totius Rusiae Minoris“).²

У XIV стол. більша частина Придніпров'я переходить у руки Литовських Князів і творить Литовсько-Руську Державу, а Галичина приєднується до Польщі, як автономне „Руське Вовідство“.

Вже на початку XVI стол. на Подніпров'ї створюються Черкаське й Канівське староства, а простір їх починає виразніш зватися „Україною“. Ця назва поширюється згодом на всі землі аж до Дністра (землі тиверців й угличів), а далі — за козачих часів — і на Київську землю та на лівий берег Дніпра.³

Національно-релігійна боротьба в Україні, що почалася тоді проти поляків, надав цій назві не тільки географічне, але також і національно-політичне значення окремої території з іншим населенням „руського“ походження в складі Річі Посполитої.

ст. 12. Н. Костомаровъ: Русская исторія. 1886. т. II. ст. 222; Историческія монографїи и изслѣдованія, 1872; т. I: Двѣ русскія народности, ст. 59-61. М. Грушевскій: Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ. 1914. т. I, ст. 1; Очеркъ исторїи Кіевскої земли. Кіевъ. 1891. ст. 1-2.

¹ Н. Костомаровъ: Историческія монографїи и изслѣдованія, 1870; М. Аркас: Історія України-Русі. 1908. ст. 61 і 117.

² М. Аркас: Історія України-Русі, 1908, ст. 84. Кн. Волконскій: Историческая правда, 1920, ст. 181.

³ Dr. E. Levitzky: La guerre polono-ukrainienne en Galice. 1919 p. 15 ст. Д. Дорощенко: Славянський світ у його минулому й сучасному, 1922. т. III ст. 14-16. Н. Костомаровъ: Русская исторія, 1886, т. II. ст. 222.

З того часу назва „Україна“, як географічно-політичне поняття, поволі здобуває місце в багатьох державних актах Московських Царів, Польських Королів і Запорізьких Гетьманів та інших історичних документах. Вона знаходить також відгомін у народній поезії й різних науково-літературних творах. Так, наприклад, у деяких джерелах ми побачимо:¹

а) В опису побачення польських комісарів з гетьманом Богданом Хмельницьким наведено, між іншим, клич зібраного народу: „Владѣйте себѣ своєю Польщею, а Украина пускай намѣ, козакамѣ, остается“.

б) В універсалі про повстання проти поляків (1648) гетьман Богдан Хмельницький титулує себе: ...„гетьманъ славного войска Запорожского и всеѣ по обѣимъ сторонамъ Днѣпра сушею Украины Малороссійской“.

в) Гетьман Іван Брюховецький каже в універсалі до мешканців Задніпров'я про віддання себе під владу Росії (1665): „...отъ того часа по сіе время кровь христіанская обильными источниками проливается на Украинѣ не перестаетъ...“

г) Гетьман Іван Самойлович пише (1676) в своєму листі до полковника Новицького сприводу з'єднання всієї України: „...понѣважъ отчизну нашу, расторгненную Украину, привель подѣ единого монарха и региментъ въ соединеніе“.

г) У Московському статейному реєстрі перебування бояр князя Олексія Трубецького та ін. у Південній Русі (1659) написано: „...Въ Украинѣ, Войскѣ Запорожскомѣ, по всѣхъ городахъ такъ же на семъ, яко и на томъ боку Днѣпра“.

д) У похвальній грамоті Царя Олексія Михайловича Слободським полкам, що

залишилися вірними Московському престолові, не дивлячися на заклики гетьмана Івана Брюховецького, між іншим пишеться (1668): „...и присягали въ томъ, что жителей Украинскихъ мужеска полу и женска и малыхъ дѣтей выгубить, а Украину на дикое поле обратить“.

е) У царській грамоті Кошовому Отаманові Війська Запорізького (1668) говориться про спільні операції Московських і Калницьких військ щоб відвернути „Крымскія воины отъ Украины“.

е) У другій царській грамоті гетьманові Іванові Самойловичові (1684) з приводу листів, що їх підкидав Любчевський каштелян Друшкевич, пишеться про цього останнього: „...нынѣ безъ всякого дѣла въ Украинѣ около Бѣлой Церкви шатается и ссору всякую и прелестъ въ народѣ вмѣщаетъ“.

ж) В акті про обрання гетьмана Івана Мазепи (1687, ст. 22) встановлено: „...также и русскихъ людей, которые на Украину зашли давно, изъ Украины не вывозить“.

з) Петрик Іваненко, підіймаючи 1692-го р. запорожців проти Москви й гетьманського уряду, називав у своїй промові їх батьківщину „вся Україна“.

і) Запорізький Кошевий Отаман Семен Рубан у листі до Ростковського, повідомляючи про наїзд татарів, називав всю країну спочатку „Русь“, а далі „Вкраина“.

Крім того, з поданих нижче витягів із деяких історичних пісень-дум українського народу можна перекоонатися щодо широкої популярності назви „Україна“¹.

Так, наприклад, в одному з уривків про татарську навалу (XVI в.) співається:

„...Зажурилась Україна, що нігде прожити,
Гей, витоптала орда кінями маленькі діти“.

У думі про гетьмана Свирговського (1574):

„...А Україна сумувала...“

¹ В. Антоновичъ и М. Драгомановъ: Историческія пѣсни малорусскаго народа, 1875, т. II. — М. Максимовичъ: Малороссійскія пѣсни, Москва, 1897, ст. 4 і 118. — Д-р Б. Барвінський: Звідки пішло ім'я Україна? 1915, ст. 5. — И. Срезневскій: Историческое обозрѣніе гражданскаго устройства Слободской Украины, 1883, ст. 9-10.

¹ Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. IV, ст. 217. — Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ, ч. IV, ст. 552 і 217. — М. Грушевський: Люстрова історія України, 1921, ст. 370. — М. Коваловичъ: Документи, объясняющіе исторію западно русскаго края и его отношенія къ Россіи и Польщѣ, СПб., 1865, ст. 314 — Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, Т V., ст. 140 і 267. — Н. Костомаровъ: Русская исторія, 1886, т. II. ст. 248-250. — Дополненія къ актамъ историческимъ, 1899, т. XI, ст. 22.

Дума про Богдана Хмельницького й Барабаша (1647) починається:

„...Як із день-години
Зчиналися великі війни на Україні.“

В одній із пісень про звільнення України від поляків (1648) говориться:

„...Та не має лучше, та не має краще,
Як у нас на Україні“.

У народній пісні „Стоїть явор над водою“ сказано про козака:

„...Ой поїхав в Московщину
Да там і загинув,
Сною ми у Україну
На віки покинув...“

В одній з інших подібних пісень знаходимо теж ім'я його рідного краю:

„...Іде козак в Україну,
Мушкет за плечима...“

У наголовці твору de Beauplan (1662 р.) про подорож по Україні стрічаємо її назву й територіальне означення: „Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne, contenues depuis le confins de la Moscovie jusques aux limites de la Transilvanie“.

На французькій мапі 1719 р. читаємо: „La Russie Rouge ou Polonoise, qui comprend les provinces de la Russie Rouge, de Volhynie et de Podolie vulgairement connues sous le nom d'Ukraine ou pays de Cosaques“.

На мапах Польського Королівства Берлін.

Сяжень чи сажень?

На західніх українських землях міра довжини, рівна трьом аршинам, називається сяжень. Це й зовсім природне, бо міра ця повстала з прута такої довжини, що середнього зросту людина, поставивши його коло себе сторчма, сягає до його верха рукою. В Придніпрянській Україні називають цю міру сажень, і назва ця привилася як у мові села, так і в літературній мові Наддніпрянщини. На мою скромну думку, це скалічення нашого питомого гарного терміну сталося через те, що міра ця прийнята була й у мові російській, як міра урядова. У Великій Україні, під впливом вічно повторюваного цього сло-

XVIII стол., що їх склали J. B. Homanno (1716) й I. Lelevell (1770), позначено „Україна“ по обох берегах Дніпра; при чому на мапі Homanno „Ukrainia“ складає східну частину території під спільною назвою „Russia Rubra“ між Сяном і Дніпром, а на мапі Лелевеля показано „Ukraine“ по обох боках середнього Дніпра, далі „Petite Russie“ і внизу під цією назвою „Pays des Cosaques“ — приблизно по лінії Кирилів-Полтава на південь від Курська; ще далі „Znrogogie“ — здовж долішнього Дніпра; крім того позначено „Russie Rouge“ — околиці Перемишль-Львів-Галич та „Russie blanche“ з обох боків горішнього Дніпра.¹

Пушкин, Гоголь та інші письменники не раз уживали в своїх творах слова „Україна“. Так у блискучому розділі Пушкінової поеми „Полтава“, де змальовано тодішній політичний настрій місцевого населення, перший вірш звучить: „Україна глухо волновалась...“ Гоголь, дотримуючись у своїй історичній повісті „Тарас Бульба“ висловів, що відповідають тому часові, називає „Московію и Украйну“, які чужинці вважали за півзайський кут Європи. (Кінець буде).

¹ Документи, об'яснюючі історію западно-руського края и его отношения къ Россіи и Польшѣ, СПб., 1865. — Д-р Б. Барвінський: Звідки пішло ім'я Україна? 1915, ст. 15-16.

В. Д а ш к е в и ч - Г о р б а ц ь к и й,
Генерал Генерального Штабу.

ва урядово в російській вимові, *сяжень* і в мові українській винатурився в *сажень*. Чи не слід було б повернути його до старого українського права?

Сава Крилач.

Слово *сяжень*, давнє *сажень*, походить від кореня *сяг-*, *сагати*. В напису 1068 р. на Тмутороканськiм Камені читаємо: По ледѣ ѿ тѣмѣтороканѣ до кърчѣка. і. и Ѣ. саж(ни). Ця стародавня форма *сяжень* позісталася й досі від глибокої давнини. Але дуже рано початкове *ся-*, *са-* змінилося на *са-*, *са-*, напр. у Паломнику ігумена Данила вже маємо: въ ширину 30 сажень; у Іпаті-

євім Літопису під 1259 р. маємо: „сажени 35^а“. Уже ці приклади з найдавніших наших пам'яток ясно свідчать, що зміну *сяжень* на *сажень* не можна пояснювати самим російським впливом, — це явище фонетичне, добре в нас знає, пор. сьвятий (святий, сьмать).

Що форма *сажень* повстала без усякого російського впливу, про це свідчить хоча б те, що цю форму віддавна бачимо по таких пам'ятках, на яких не було жодного російського впливу. Так, ув Опису Брацлавського замку 1545 р. читаємо: Чотири сажни, Пулдєсята сажня (Архивъ Ю.-З. Р. ч. VI т. I ст. 20). Або ще Луцька Книга 1635 р. (А. Ю.-З. Р. ч. I т. VI ст. 699): По чотыри сажни вдолжь.

Що форма *сажень* не повстала з російського впливу, про це свідчить її глибоке поширення навіть там, де російський вплив був найменший, — у живій народній мові. Так, у народніх піснях чуємо: „Штири дошки, сажень землі ще й темная хата“ (П. Чубинський, „Тру-

ды“, V. 430, Ушицький повіт), Тільки треба сажень землі (там само 442, Роменський п.). У Приказках Номиса маємо: Щоб під ним земля горіла на косовий сажень ч. 3795.

Цікаве ще, що Словник Б. Грінченка, що добре знає живу українську мову, форми *сяжень* зовсім не подає.

Форму *сажень* бачимо по творах наших письменників, що глибоко знали живу народню мову. Напр. у „Люборацькі“ Свидницького маємо: Сажень десять 22, Сажень в три 26. Через це правописні словники Академії Наук закріпили для літературної мови форму *сажень* чол. роду.

В західніх українських говорах позісталася стара форма *сяжень* (і *сяг*) незмінна, і ми її часто бачимо в творах галицьких письменників, напр. у Франка, Чайківського, Маковей й баг. ін. Так само в Думах читаємо: Сім сяжень (вид. Ф. Колесси, Львів, ст. 75).

Іван Огієнко.

Практичні лекції літературної мови.

Наймичка.

А наймичка невсипуща⁹⁶
Щовечір⁹⁷, небόга⁹⁸,
Свою дόлю проклинає,
Тяжко-важко⁴⁹ плаче,
І ніхтό тогό⁷ не¹² чує,
Не знає й не бачить,
Опріч⁹ Марка⁸⁰ малєнького.
Так вонό не знає,
Нащо наймичка сльозами²³
Йогό¹⁷ умиває;
Не зна⁷² Марка⁸⁰, защо вона
Так йогό⁷ цілує,
Самá не ззість і не доп'є, —
Йогό⁷ нагодує³⁶.
Не зна⁷² Марка⁸⁰, як в колісці
Часом серед⁹ нόчі
Прокінеться, ворухнеться,
То вона вже¹ скόчить,
І укріє й перехрїстить¹⁶,
Тихо заколіше⁹⁸:

Вона чує з тії⁹⁹ хати,
Як дитїна⁴⁹ дїше.
Вранці¹ Марко⁸⁰ до наймички
Ручки простягає,
І „мамою“ невсипущу⁹⁶
Ганну¹⁰⁰ називає.
Не зна⁷² Марко⁸⁰, ростє собі³⁷,
Ростє, виростає.

Чимáло¹⁰¹ літ перевернулось¹¹⁷,
Водї чимáло¹⁰¹ утекло;
І в хутір ліхо завернуло
І сліз¹⁰² чимáло¹⁰¹ принесло.
Бабусю Настю поховали⁴⁸
І лєдвє-лєдвє¹⁰³ одволали¹⁰⁴
Трохіма дїда¹⁵⁴. Прогуло
Прокляте ліхо, та й заснуло.
На хутір знову⁵⁸ благодать¹⁰⁵
З-за гаю тємного вернулась¹⁰⁶
До дїда в¹ хату спочивать⁸¹.

⁹⁶ У нас чимало в сприкметникованих дієприкметників на *-щий*: гулящий, пропáщий, цілющий, завидущий і т. ін. ⁹⁷ Частіш: щодня, щовечора. ⁹⁸ Коляхати, а не: колясати.

⁹⁹ Тепер пишемо: з тієї. ¹⁰⁰ Літературна форма: Ганна, церковна: Аня. ¹⁰¹ Немало, багато. ¹⁰² А не: слез. ¹⁰³ А не: ледво. ¹⁰⁴ Спасли від смерті. ¹⁰⁵ Ласка Божа. ¹⁰⁶ Вернутися самому, вернути що.

Ужé¹ Мάρко⁸⁰ чумакує
І восені¹⁰⁷ не ночує
Ні під хатою, ні в¹ хаті, —
Когонéбудь треба свáтатъ⁸¹!

„Когó¹⁷ ж би тут“¹⁰⁸? старий дума⁷²
І прóсить порáди
У¹ наймички. А наймичка
До царівни б¹⁷⁷ рáда
Слатъ⁸¹ старості⁴⁰. „Треба Мάρка⁸⁰
Самóго спитáти“.
„Дóбре, дóчка⁸⁷ спитáємо,
Та й бóдемо²⁰ свáтатъ“⁸¹.
Розпитáли¹⁰⁹, порáдились,
Та й¹⁸³ за старостáми
Пішóв Мάρко⁸⁰. Верну́лися¹⁰⁶
Люди¹⁸ з рушникáми,
З¹⁷⁹ святím хлáбом обмíненím.
Пáнну у жупáні,
Таку крáлю¹¹⁰ вíсватали,
Що хоч¹¹¹ за гетьмáна,
То не сóром¹¹². Отакé то
Диво запóпали¹¹³!
„Спасíби вам!“ — старий кáже, —
„Тепér, щоб¹⁴ ви знáли,
Треба крáю довóдити¹¹⁴,
Коли й де вíнчáти,
Та й весíлля¹¹⁵! Та ще¹¹⁶ ось що:
Хто в нас бóде²⁰ мáти²¹?
Не дожилá моя Нáстя“!
Та й заливсь¹¹⁷ слóзáми¹¹⁸.
А наймичка у порóгу¹¹⁹
Вхопíлась¹¹⁷ рукáми
За одвíрок, та й зомлáла¹²⁰.
Тíхо стáло в хаті;
Тíльки⁶³ наймичка шептáла:
„Мáти⁷⁰... мáти... мáти!“

Через⁹ тíждень¹²¹ молодіцi⁹²
Коровáй¹²² мiсiли
На хуторi. Старий бáтько¹²³

З усiєї сiли
З молодiцями⁹² жартує
Та двiр вимiтáв,
Та прохóджих, проiжджáчих
На двiр закликáв,
Та варéною¹²⁴ частує,
На весiлля¹¹⁵ прóсить.
Аж танцює, а самóго
Лéдвe¹²⁵ нóги нóсять.
Скрiзь гармiдер¹²⁶ та реготнiя:
В хатi i¹ на дворi,
I жóлоби¹²⁷ вiкотили
З новóй¹²⁸ комóри.
Скрiзь пóрвання: печу́ть, вáрять¹²⁹,
Вимiтáють, мiють...
Та все чужi. Де ж наймичка?
На прóшу¹³⁰ у¹ Кiїв
Пiшла Гáнна¹⁰⁰. Благáв старий,
А Мάρко⁸⁰ аж плакав,
Щоб¹⁴ булá²⁰ вонá за⁴⁷ мáтир⁷⁰.
„Нi, Мάρку⁸⁰! нiяко¹³⁰
Менi мáтир'ю сидiти:
То багáтi²¹ люди¹⁸,
А я наймичка... ще¹¹⁶ й з тебе⁷
Смiятися¹³¹ бóдуть²⁰.
Нехáй Бог вам помагáв!
Пiду¹³² помолóся
Усiм святím у Кiєвi¹³³,
Та й знову⁵⁸ верну́ся¹⁰⁶
В вáшу хату, як прiймете¹³⁴!
Пóки маю сiли,
Трудiтимусь²²⁴... Чiстим сéрцем
Поблагословiла
Свогó Мάρка⁸⁰... Заплакала
Й¹ пiшла за ворóта.

Розверну́лося весiлля¹¹⁵,
Музикáм¹³⁵ робóта
I пiдкóвам. Варéною¹²⁴
Столi й¹ лáви мiють.
А наймичка шкандибáв¹³⁶,
Поспiшáв в Кiїв.
Прийшла в Кiїв, не спочiла:
У мiщáнки стáла¹³⁷,

¹⁰⁷ Мiсцева форма: восенi. ¹⁰⁸ Не кажить архаїчного *ту*. ¹⁰⁹ Пишемо завжди приставку *роз-*, а не *рос-*. ¹¹⁰ *Крáля* — королева, кра-суна. ¹¹¹ А не хотий, хоть. ¹¹² А не польське встид. ¹¹³ Зловил, спiймали. ¹¹⁴ Довестi краю — закiнчити. ¹¹⁵ Вимовляемо тiльки веслa я, а не весiллá. ¹¹⁶ По голоснiй пишемо: *ще (ище)*, а по приголоснiй *ище*. ¹¹⁷ Маємо днi рiвнoживанi лiтературнi форми: на -ся й на -сь. ¹¹⁸ Кажемо: слáзми або слóзáми. ¹¹⁹ Рiдка форма: „у порогу“, звичайна: у порога. ¹²⁰ В лiтературнiй мовi кажемо: зомáти, зомáлий, зомáнна й т. iн., а не *зi*. ¹²¹ Через тiждень — це: за тiждень, як минув тiждень. ¹²² Велика весiльна булка, що роздається гостям. ¹²³ Не кажить: бáтько.

¹²⁴ Горiлакою. ¹²⁵ Звичайно пишемо: ледвe, рiдше: ледвi. ¹²⁶ Павує форма гармiдер, а не гармiдер. ¹²⁷ Корита. ¹²⁸ Кажемо новий, а не нóвий. ¹²⁹ По-лiтературному вимовляемо *warjat'*, а не *war-jat'*. ¹³⁰ На богомiллá, на прóшу, молитися Богу. ¹³⁰ Частiш: нiяково. ¹³¹ Смiятися з когo, а не *над* ким (русизм). ¹³² Пiду, пiдеш, пiде... пiдуть. ¹³³ У Києвi, а не Кiївi. ¹³⁴ Приймi, прiймеш, прiйме... прiймуть. ¹³⁵ Завжди вимовляемо музiка, а не мiзика. ¹³⁶ Iти з трудом, нелегко. ¹³⁷ Замешкала, найнялася.

Найнялася носить⁸¹ воду,
 Бо гробшей не стало
 На акафист у Варварі¹³⁸.
 Носила, носила,
 Кип¹³⁹ із всім заробила
 Й Маркові⁸⁰ купила
 Святу шапочку в печерах¹⁴⁰
 У Йвана¹ святого,
 Щоб¹⁴ голова не боліла
 В Марка⁸⁰ молодого;
 І перстеник у Варварі¹³⁸
 Невістці¹⁴¹ достала¹⁴²,
 І, всім святам поклонившись,
 Додому¹⁴³ верталась¹⁰⁶.

Вернулася¹⁰⁶. Катеріна
 І Марко⁸⁰ зустріли
 За ворітьми⁶⁴, ввелі в хату
 Й¹ за стіл посадили;
 Напували й годували,
 Про²⁸ Київ питали,
 І в кімнаті¹⁴⁴ Катеріна
 Одпочить³³ послала.
 „За що вони мені⁷ люблять?
 За що поважають?
 О, Боже мій милосердний¹⁴⁵!
 Може, вони знають...
 Може, вони догадалися¹¹⁷?...
 Ні, не догадалися¹¹⁷ —
 Вони добрі...“ І наймичка
 Тяжко⁴⁹ заридала¹⁴⁶.

Трічі крига¹⁴⁷ замерзала,
 Трічі й розтавала¹⁰⁹, —
 Трічі наймичку у¹ Київ
 Кятря проводжала,
 Так як матір⁷⁰. І в четвертий
 Провела небогу
 Аж у¹ поле, до могилі³,
 І молила Бога,
 Щоб¹⁴ швидченько верталась¹⁰⁶,

Бо без неї⁷ в хаті
 Якось сумно⁴⁹, ніби матері⁷⁰
 Покинула хату.

Після Пречистої, в неділю,
 Та після першої¹⁴⁸, Трохим
 Старий сидів в сорочці білій
 В брилі¹⁴⁹, на призьбі⁵¹. Перед ним
 З собакою¹⁵⁰ онучок грався,
 А внучка в юпку¹⁵¹ одяглась¹¹⁷
 У мамину і ніби йшла¹
 До діда в гості. Засміявся¹¹⁷
 Старий і внуку привітав⁴⁶,
 Неначе⁶⁵ справді молодийцю⁹²;
 „А де ж ти діла паляницю¹⁵²?
 Чи, може, в лісі хто одняв³³?
 Чи попросту — забула взяти?
 Чи, може, ще¹¹⁷ й не напекла?
 Е, сором¹¹², сором! лепська¹⁵³ матері⁷⁰!“
 Аж зирк! — і наймичка ввійшла
 На двір. Старий побіг стрічати
 З онуками свою Ганну¹⁰⁰.
 „А Марко⁸⁰ в дорозі?“ —
 Ганна діда¹⁵⁴ питається.
 „В дорозі ще й дорсі!“
 „А я ледве¹⁰³ доплелася¹⁵⁵
 До вашої хати.
 Не хотілось¹¹⁷ на чужині
 Одній¹⁵⁶ умирати!
 Коли б Марка діждатися!
 Так щось тяжко⁴⁹ стало“...
 І онучатам із клунка
 Гостинці виймала:
 І хрестики, й дукачики¹⁵⁷,
 Й наміста разбчок
 Яріночці¹⁵⁸, і червоний
 З фальги¹⁵⁹ образочок⁷⁶;
 А Карпові¹⁶⁰ соловейка
 Та коників пару¹⁶¹,
 І четвертий уже¹ перстень
 Святої Варварі¹³⁸

¹³⁸ У Києві в Золотоверхім Михайлівськім монастирі перековуються мощі св. Варвари, що були принесені до Києва 1108 року. ¹³⁹ Копа грошей — це 50 копійок, півкарбованця. ¹⁴⁰ Мова про славні печери Печерського монастиря в Києві. ¹⁴¹ Невістка — жінка сина; не кажить сивбова (з польськ. wupowa). ¹⁴² Тепер літературна форма: дістала. ¹⁴³ Додому, а не архаїчне: домів. ¹⁴⁴ Кімната — маленька кімнатка при великій кімнаті чи хаті. ¹⁴⁵ В літературній мові вживаємо тільки форми ми осердвий; не вживайте немилосердного „милосердий“. ¹⁴⁶ Заридати або заголосити, це: гірко, сильно заплакати. ¹⁴⁷ Крига — це лід, особливо лід пливучий.

¹⁴⁸ Перша Пречиста — 15 серпня: Успіння Пресв Богородиці. ¹⁴⁹ Бриль — капелюх. ¹⁵⁰ Слово пес рідке в Україні, звичайно: собака чол. роду. ¹⁵¹ Юпка — це довга кофта чи корсетка з рукавами. ¹⁵² Паляниця — хліб із пшеничної муки. ¹⁵³ Лепський — хороший, добрий, звідси: ліпший. ¹⁵⁴ Дід — стара людина. ¹⁵⁵ Плестися — пошарувати, в трудом іти. ¹⁵⁶ Частіш кажемо самій. ¹⁵⁷ Оброблений на жетон гріш, що жінки носять на шії. ¹⁵⁸ Ярина — Ірина, а не Ірена. ¹⁵⁹ Фальга — сузовлотиця; поволочені або посріблені тонкі металені листочки. ¹⁶⁰ Карпів, Карпів, -ові, о Карпе. ¹⁶¹ Паря — двоя (а не в польськ. декільки).

Катерині; а дідові¹⁵⁴
Із в'оску святого
Три свічечки; а Маркові⁸⁰
І собі — нічого
Не принесла, не купила,
Бо грошей не стало,

А заробить нездужала.
„А ось ще осталося
Пів бубличка“ І й по шматочку
Дітям розділила.

(Далі буде).

Тарас Шевченко.

Євангелія в перекладі проф. Ів. Огієнка.

6. XI. 1937 вписав я до своїх Спогадів: „Зрадив, що проф. І. Огієнко переслав мені чудовий переклад „Євангелії від Луки“. Перше одержав був переклад „Євангелії від св. Матвія“, що не можу налюбуватися з нього. Ці переклади мають в собі щось таке таємно-могутнє, що примушують читача повертатися туди раз-у-раз... Тут полонює нас і глибина думок, а не менше й майстерна передача... Скажу коротко: Глибинні, божественні речі в зачарованій одежі, витканій, вимережаній дорогоцінними едвабами, видобуваними зо скарбівні мови українського народу... Думаю, що не вчиню вресі, коли скажу, що навперейми відсвіжую svojого духа поданими перекладами св. Писання, як теж цінностями незрівняного Гомера... Коли бурі гудуть над мою головою, коли дурищі, негідні людства, чиняться й за-

ливають усе вартісне своїми „колотни-ми“ намульницями, тоді беру до рук при-слані переклади, або речі безсмертного Гомера... Бачиться, що віють відсіль ві-чно весняні леготи... Не маю причини но-тувати підхлібности, але радше треба скласти перекладчикові щиросердечну подяку за невтомний труд... Чайковичі, 8. XI. 1937. о. Юрій Кміт.

Мова Євангелії в Вашому перекладі („Євангелія від св. Марка“, Львів, 1937) — прекрасна. Читав її кілька разів. Це водночас джерело цілої літературної мови. 11. IX 1937. Підгірці, Григор Колодій.

Переклади Євангелії проф. Івана Огієнка можна виписати тільки з голоного складу їх: Warszawa, Aleje Jeruzalimskie 15, Brytyjskie Towarzystwo Biblijne. Євангелії по 15 гр кожна, разом усі чотири 60 гр. За пересилку однієї Євангелії 15 гр., усіх чотирьох 25 гр. Склепам і кольпортерам висилається тільки за готівку в 25% опустом. Замовляти можна й бланкетами РКО ч. 20.777.

Мовне пробудження української Канади.

Таорення однієї літературної мови для цілого українського народу — це найголовніше культурне завдання нашого часу, це те завдання, якому ми мусимо присвятити всі свої сили. А найважніш — мусимо бодай зрозуміти всю силу й велич цього історичного гасла: для одного народу — одна літературна мова! П'ять літ невинно несе це гасло „Рідна мова“ поміж широкі верстви нашого народу, стрічаючи в тяжкій роботі своїй найрізніші перешкоди, навіть організовані в наказу тих кому це не до вподоби. Але ідея пішла. І сьогодні її реалізування бачимо по всіх закутках світу, де тільки живе український народ.

„Голос землі, коротка повість із життя в Канаді“, Вінніпег, 1937. О. Іваха, що оце недавно появилася в світ заслугує на особливу увагу власне своєю мовою, — повість написана соборною українською літературною мовою й таким же правописом; автор не побоявся навіть того апострофа, що не дає лекому спати. Це радісне явище, — українська Канада розуміє вже всю силу соборної літературної мови. й потроху переходить на неї, переходить як у своїй оуденій пресі, так і в окремих виданнях. Власне через це хоч спинитися на мові О. Іваха трохи

донше, — може наші завваження молодому авторові не будуть зайві, а знадобляться в дальшій його праці.

З оповідання знати, що О. Іваха студіює народню мову, а це й дає йому таки гарні вирази, як: „Стріляти собі отак, Богові в нікно“ 89, „Силяла (цебто низача) цибулю в вінок“ 27 і т. ін. Знає Іваха гарні дієприслівники: Скавав жартома 55, Пішли мішма з українськими тавцями англійські 46, Доірі форми на -ливий замість нелітературних на -чивий: Спостережливе око 28, Допитливо поглядаючи 68, 92 і т. ін. (але в ще й нелітературні: Задумчиво підсміхався 90, Заговорив недовірчиво 68, ліпше б: задумливо, недовірово).

Ціла повість написана доброю літературною мовою, а в ній повісталися ще деякі місця в і в р а з и, яких варто б не вживати. Напр. (у дужках подаю форму літературну): нім 19 (поки, тут часте), Закушав (покуштував) свободи (нолі) 89, поздорови 67 поздоров, привітай), Назарко закохався в тобі (в тебе, покохав тебе) 66, Ціло (цілий) вийду з війни 66, Щоб вас (вам) голова не боліла 45), відиграли (відіграли) 48, Подивля-ли красу 48 (дівувалися красою) 10, Сядь на ковбку (колодку) дерева 12, Підоймив (підняв)

косу 14, Завив (загорнув) косу 15. Пішла на малину (по малину) 16, Наймив (найняв) іншого 17, Нести путню (відрю) черниць 20, Розглядалася по людях (розглядала людей) 22, Були приготівані до зимна (до холоду) 32, Слово діяло (впливало) на Войтиха 41. Деякі місцеві слова автор пояснює долі, — це добрий приклад.

Не радив би авторів вживати дієприкметникових форм на *-чий*: Вітер дунув в лице ідучих 46, Вона гляділа на виходячих 42 і т. ін. Як ці форми замінювати, див. мою „Сучасна українська літературна мова“ 1935 р. ст. 9-21. Замість „променіючі очі“ 48 я сказав би: променейсті або променістий (так писав І. Нечуй-Левицький та М. Коцюбинський).

В мові „Голосу землі“ знаходимо й деякі архаїзми, в літературній мові тепер неживі, напр. ввечір — увечір (ввечері) 65, 67, 29, 38, гляділа (дивилась) 42, 64, Малавка зарум'яніла 76, 84 (почервоніла, зашарилась), красавиця (красуна) 11, 12, З синяни небес (неба) 91, Вона його обожала (обожувала, божествила, боготворила) 30, 49, обильно 91 (щедро), В своїм окрузі (в своїй окрузі) 29, скритися (сховатися) 36, 81, старичок — старушок (старий, стара людина) 40, 62, 82, 84, 85.

Прийнято писати: будній 29, безмежна 59, безмежно 59, попередньо 87.

Ще декілька вказівок із складні: ждати на потяг 19, 65, 67 (ждали потяга), Приглядався

на нивку (до нивки) 7, 10, Прислуховувалися в музику (до музики) 30, Зрадів мною (мені) 81, Такою (така) я вже 55, Стіл (стола) застелила 7, Закривав ніс (носа) 44, пор. Підняв хвоста 7, Відчув щось теплого (тепле) 15, Щось гарного (гарне) прочитала 42, щось надзвичайного (надзвичайне) сталося 59, щось важного (важне) сталося 65.

Ще замітки. Назва собачки „Колі“ 7 хіба відмінна: до Колі, з Колі (а не до Колого 8, з Колим 10, це полонізм). Матір — це західний відмінок, мати — назовний, отож: Так робить Мати (а не: Матір) у небі 27, 64, до сорока (а не: до сорок) 29, під командою (а не: комендою) 80, інф юенца (а не: інфлюенца) 84. Ромán — це художній твір або любовне знайомство, ромáнс — музична п'єска, тому „між сестрою та Назарком“ ст. 58 був роман. Автор добре пише: в Україні, в Україну 91, але на ст. 86, 91, 92 чомусь маємо старе *на* Україні.

Американські слова: галов 7, 11, гедан 43, трості 49, 79 треба пояснити.

О. Івах має добру мову, й зо всього видно, що немало працює над виченням соборної літературної мови, а тому, сподіваємось, що наші вказівки не будуть йому зайві. Факт, що Канада поволі переходить на соборну літературну мову, приймаємо з великим задоволенням.

Іван Огієнко.

Рідномовні замітки.

Чуття до дієслівних видів. В „Рідній Мові“ не один раз означалося вже пониження чуття до дієслівних видів у головному та пояснювальному реченні в західноукраїнських говорах, а особливо в письменників галичан. Звичайно в нашій мові маємо той самий вид як у го овному, так і в пояснювальному реченні складеного речення. — це правило, а тому не можна в головнім і пояснювальнім реченні ставити рівних видів.

Отож, як у головнім, так і в пояснювальнім реченні всі дієслова мусять бути або недоконані багаторазові, або навпаки — всі доконані одноразові. Галицькі письменники дуже часто ставлять ув одному реченні дієслово доконане одноразове, а в другому недоконане багаторазове. Напр. у новому оповіданні О. Іваха: „Голос землі“ 1937 р. на ст. 36 читаю: „Кожного дня, коли сонце підійалося (треба: піднімалося) понад верхів'я дерев, ставало тепло“. Автор пише: „кожного дня“, значить уже тим його присудок-дієслово мусить бути багаторазового виду, цього ж вимагає й недоконаність та багаторазовість дієслова-присудка ставало. А між тим ув однім реченні автор пише підійалося (вид доконаний одноразовий), а в другім — ставало (вид недоконаний багаторазовий), тоді як треба було в обох реченнях поставити види недоконані багаторазові.

Ось іще приклади на це саме з „Голосу землі“ О. Іваха: А він її скільки раз скупав (треба: купав) у теплій воді в виваром із зілля, шам'яв (треба: м'яв) руками черво, або бавьки приклавав (треба: клав, прикладав), ски-

нув (треба: скидав) вуглики, або лйцем поворожив (треба: ворожив), і ставало легше 41. Вона так хитро підсміхалася кожний раз, як тільки заглянула (треба: бачила) радісне обличчя Малавки 60.

Ось іще приклад із нолого оповідання І. Филіпчика: „Братня любов“ 1937 р. ст. 35: Деякі жінки, що сиділи ближче префекторів, нахилилися (треба: нахилилися) від часу до часу до неї й шепотом питали.

Те саме бачимо в „Опалевій мряці“ М. Мочульського, 1936 р., ст. 46: Аньо не раз виспався (треба: висплявся, або: спав) на ньому, а не раз, то й булку приносив він Аневі.

Про це саме явище в горах Закарпаття писав я в РМ 1937 р. ч. 3 ст. 142-143.

Чи це явище живої мови, чи тільки плід пониженого чуття до дієслівних видів у письменників? Чи в живій народній мові це явище знає? Іван Огієнко.

Вимова російського *и* в привіщах. „Як треба писати: Сотнічук чи Сотнічук? Мої професори й товариші кажуть, що Сотнічук — це русинам. Прошу про ласкаві вказівки“. Буку *и* в російських паспортів чи метрик треба вимовляти й писати тільки як *и*, ніколи як *і*: Литвишчук, Савицький, Сотнічук і т. ін.

Зрадити кого-що. Академічний „Російсько-український Словник“ 1929 р. т. II ст. 163-164 правильно наказує писати „зрадити кого-що“. І справді, таке словосполучення знає наша народня й літературна мова, напр.: Осла зрадила його вуха, Рудан.: Зрадив дичину кохану. Леся

Укр.: Та доля лихая зрадила хутко його. Нечуй-Лев: Зрадив козаків. Куліш: Зрадив він народню справу Кримський: Зрадила його дівчина. „Правописний Словник“ Г. Голоскевича, 1929, вид. 7, ст. 150 твердить, ніби „зраджувати кому, а не кого“, — це не так: зраджувати кому допустиме в літературній мові, але частіш: зраджувати кого.

Поголів. У нас часто забувають гарне це слово й уживають шаблонного „тим більше“ (російське „тѣмъ болѣе“). А воно ж наше оригінальне! Напр. із Бв. Матв. 10²⁵: „Коли Вельзевулом назвали господаря дому, то *назвуть так* домашніх його й *поголів*“.

Саме. Уживання прислівника „саме“ потроху якось забувається в нас, а в писаннях наших сучасних письменників він не частий. Визначає він „якраз“, і саме це „якраз“ тепер частіше,

як „саме“. Хто вихований на російській літературі, той просто російське „какъ разъ“ перекладає як „якраз“, замість чисто українського „саме“. Думаю, що варто б нам частіш уживати „саме“, рідше „якраз“. Ось трохи прикладів. С. Єфремів (переклад В. Короленка, т. II ст. 25): Товариш зятягнув повід коняці, що була *са́ме* (а не: якраз) розбіглась. Рудченко: Кааки: *Са́ме* а не: якраз) гречка розцвіла I. 90. Б. Гринченко, II. 170: Приходить, а дочка *са́ме* (а не: якраз) хліб із печі виймала. Це „саме“ часто заміняє й наше таке тепер часте „власне“. Розрізняти наголос: займенник *са́ме*, прислівник *са́ме*. Вдома залишилося *са́ме* дитя, і воно *са́ме* м забиралося виходити, як надійшла сестричка.

Крапку ставимо по дужках, а не в них. Напр.: („Слово“ 1886. ч. 17.), а не: („Слово“ 1886. ч. 17.)

Іван Огієнко.

Розбудовуймо

Руйнує все хижак лихий...
Мій рідний край — страшна пустиня...
Лиш ти стоїш, мов та твердиня,
О рідна мово, скарбе мій!

Спир. Черкасенко.

„Рідна Мова“ вже п'ятий рік обстоює соборність літературної мови й сильно вплинула на мову галицьких видань та преси. Крім того, вона видала цілий ряд науково-популярних книжечок із мовної ланки. Все це „Рідна Мова“ робила й робить при слабкій участі нашого громадянства, навіть громадянства інтелігентного. Все ж таки поволі наростає розуміння праці „Рідної Мови“, і недалекий уже час, коли суспільність глибше зрозуміє цю працю й допоможе їй морально й матеріально.

З цією метою оці особи зложили на „Фонд Рідної Мови“ на руки Івана Мой-

„Рідну Мову“.

сяка 27. X. 1937 р. по одному золотому: студ. І. Мойсяк, студ. Б. Мцак, студ. Яр. Мицак, упр. шк. В. Прохурський, уч. М. Прохурська, упр. шк. М. Олійник, лікар А. Жуковський, мол. техн. І. Винничук, крам. Г. Григорійчук, зав. молоч. В. Мурмилиук і кооп. І. Маржик.

Р. С. Усім зазначеним тут особам Редакція складає сердечну подяку.

На „Фонд Рідної Мови“ вложили: Інж. Б. Плющ 5 зал., Проф. П. Кривоносок 5 зал., В. Бьфимчук 1 зал. Сердечно дякуємо!

Я привідав для „Рідної Мови“ чимало передплатників учителів. Я роблю це тому, що вірю, що Ваша робота неоцінено корисна для нашого народу. Я вдячний Вам, що Ви своїми виданнями відкрили мені очі на нашу мову. Ви були для мене поважним учителем української мови, і цього добра я Вам забути не могу. 30. VIII. 1937. Hafford, Sask., Канада. Ілля Шклякка.

Передплачуйте „Рідну Мову“ на 1938-й рік!

Передплата на РМ й далі вістається без зміни, цьбто: 6 зал. річно, 3 зал. піврічно, 1'60 зал. чвертьрічно. Для Європи — 8 зал. річно. Поза Європою — 2 дол. річно. Для Чехословаччини, Австрії й Венгрії — передплата країною. За зміну адреси — 30 р. Сердечно просимо наших передплатників по змозі прислати повну річну передплату на адресу: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m 10. Передплату можна носити або на РКО ч. 27110, або на розрахункові перекази ч. 6 (Warszawa 4). Посилаючи гроші, конче зазначайте, на що їх призначаєте.

Передплата РМ для Румунії дозволена урядовим розпорядженням: Aprobat pentru intrarea și găspandirea în România conform adresei subsecretariatului de Stat al presei N 1634 din 4 martie 1933. Передплату для Румунії приймає

Prof. Ioan Vasselascu, Cernăuți, Strada Șevcenco N 1, Romania.

Набувайте річники РМ за попередні роки! Висилаємо річники РМ за попередні роки: 1933 р. (крім чисел 1-3) 5 зал.; 1934 р. 6 зал., в оправі 7'40 зал.; 1935 р. 6 зал., в оправі 7'50 зал.; 1936 й 1937 р. по 6. зал.

Оправу для РМ на 1935 р., що надається й на інші річники, висилаємо за 1 зал.

Передплатників в Канаді й Америки сердечно просимо не залягати з передплатою й поспішити відновити її. Дуже просимо не посилати передплати через якісь українські товариства, але просто до нашої Адміністрації поштовим переказом або порученим листом. Не посилайте передплати в простому листі!

Обов'язок кожного передплатника РМ —

повести широку агітацію за свій рідномовний журнал і конче приєднати йому бодай декількох нових передплатників. Не заведуйте цього свого обов'язку й негайно його виконайте! Приєднання нових передплатників дасть журналові легше й спокійніше виконувати свої обов'язки перед читачами.

До наших українців. Сердечно просимо всіх наших українців, що викладають українську мову по школах, поширити РМ серед своїх учнів за значно обниженою ціною. Заохочуйте учнів читати РМ, а це потягне збільшення знання рідної мови не тільки їхнього, але через них і ширшого громадянства.

Премії для передплатників. Всім передплатникам РМ в 1938-м році буде вислано по значно зниженій ціні дві книжки, праці проф. Ів. Огієнка: 1) „Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян“ і 2) „Складня української мови“, частина друга.

„Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян“ — це велика праця, ко о 20-ти друкованих аркушів, присвячена найважливішому питанню славістичної науки. Книжка має 75 звінків з рукописів. Праця дає змогу кожному легко познайомитися з головними питаннями сучасної славістики, чим вона стає необхідним вступом до україністики. Ціна книжки 8 зл. для передплатників „Рідної Мови“ або „Нашої Культури“ — тільки 3 зл.

„Складня української мови, частина друга: Основні й пояснювальні члени речення“. Ця праця вийде перед літом 1938-го року, й за доплату 1.50 зл. буде розіслана всім передплатникам РМ. Праця, крім наукового висвітлення основних і пояснювальних членів речення, подає багато практичного складникового матеріалу, конче необхідного кожному, хто хоче знати душу своєї мови — її складню. Коже складниве питання ясно і юстрояне прикладами з мови народньої та з творів наших найкращих письменників, старших і сучасних.

Речення й його будова. В 1938-м році проф. Ів. Огієнко розпочне друком на сторінках

РМ третю частину своєї „Складні української мови“, а саме: Речення й його будова. Праця ця — продовження „Складні“ автора, де буде подано висвітлення багатьох важливих питань нашої мови.

Псалтир. В РМ 1838 р. проф. Ів. Огієнко зачне друкувати свій переклад Псалтиря, зроблений з давньовірської мови (Tihillim). Переклад, як і переклад Єзавелії, буде написаний мірною мовою. В перекладі Псалтиря перекладач заховує всю східню красу давньовірського перетвору: його незрівняну поетичність, прегарні порівняння, багату синоніміку, антропоморфічність божества.

Пісня над піснями. На сторінках РМ 1938 р. появиться новий переклад проф. Ів. Огієнка: „Пісня над піснями“ (Jir hašširim), зроблений з давньовірського оригіналу й написаний мірною поетичною мовою.

Мова Лесі Українки. Проф. Ів. Огієнко готує велику працю про мову Лесі Українки. Праця друкуватиметься на сторінках РМ 1938-го року.

Боржників РМ і взагалі наших видавництв просимо якнайскоріш полатити свої борги. РМ, бажаючи якнайширше розповсюдити рідномовні ідеї, не докучає своїм передплатникам частими нагадуваннями про їхні борги, але це накладає обов'язок і на передплатників не забувати про свої обов'язки супроти журналу, а тим самим дати йому змогу нормально виконувати свої обов'язки. За п'ять літ нашої праці передплатники завини и журналові таку суму, що ми могли б подолати свій місячник, якби нам поплачено зазлеглості!

Боржників із Канади й Америки сердечно просимо якнайскоріш полатити свої зазлеглості Видавництву!

Показники до РМ за її п'ять літ праці. В 1938-м році РМ дасть декільки показників видрукованого матеріалу за 1933-1937 роки. Найперше піде „Етимологічний Словник української мови“ на ст. РМ за 1933-1937 роки.

Наші говори.

Словничок Жовківської мови.

Подаю тут коротенького словничка, якого я склав, прислухуючись до живої мови села Волі Вищоцької, Жовківського повіту.

закоц'янути (з морозу) — ско-
стеніти (пр. руки з...)
закуц'яник — нахаба (сидиш ми
над карком, як з...)
залізай — за ізівий непотріб
запам'ятатися — нестямитися
запро (наголос на другому слові,
пр. запро то) — через те
зарікатися чого — постановити
не робити чого (пр. зарікає того)
заспа — 1) пшоно (в борщі або
інших стравах), 2) свізна (заспа)
зато — тому (пр. зато, що...)
затятий — упертий, невмолиний

заялозіти — зашмарувати, за-
бруднити, задрипати
збавити — змарнувати
збір'яги (кого) — бештати
збір'яга (ва одежі) — фалда, загін,
брижа
збіжа (однина), збіж'а (ч. мн.)
зв'єчера — раннім вечером
звив'ятися — моторно працювати
звімоха — пропастиця
звіськати — здобути, скористати
звіпати — дивись: голюкати
звідна — в однині, мн. звідні
звідн — звідн дух, чорт

змагати — спішитися в працюю
зметрожений, зметрожитися —
змучений ходою, змучитися хо-
дою
знаття (напр.: коби то зваття)
— якби то знати
знать — мабуть, певне
істовітний — що любить багато
істи
ідовітний — гнівливий, сварливий
кабец — кібець
капку (має капку тої земельки)
— трохи
капчук — висушений свнячий

міхур, що в ньому держать тую
 каратати — бідувати
 картóх — картопля
 катерйги — драгі
 кахикати — кашляти
 кертіця — кріт, крот
 кібіска (нім. Kiebitz) — чайка
 кип'яток — кип'яча вода
 клéцок (нім. Klotz) — кавалок,
 кусень дерева
 ковбиця — стовпець, що підпи-
 рає сидівну лавку
 колія — залізниця, рейки
 ко. ўпіток — полукіпок
 колупішок — по. укішок
 ко́мив (н. Kamiv, л. samivus) —
 димар
 ко́мнір — комір
 копальник — копач картоплі
 косовиця — час кошення трав
 крайфізик — повітовий лікар
 кра́мське (полотно) — фабричне,
 куплене
 крижавкі — покраєні капустині
 головки, вварені (їдять із олією)
 кудéля — кужіль
 купа — багато (він має купа поля)
 куска — воші (й блохи)
 кұфа — оградя жінка

кұча — свинарник (у герцегов. і
 сербів: „кудд“ — дім, у румун:
 „кутіє“ — скринька)
 кұчитися — нудитися, нудьгувати
 кұяйти — сидячи дрімати
 ласиці (на вікнах) — морозяні кві-
 ти; на Наддніпрянщині: лисиці
 легéйда — лега
 лемұх — горох
 лёпський (або пóвеликий) — до-
 сить великий
 лóкшини — макарони
 луна́ — відблеск вогню
 любісько (а тепер любісько) —
 мило
 льóха — свиня; часто в Україні
 мацьóпкий — дуже малий
 мёрва — витрушена солома
 метрóвий — малий парубок
 ми — мені
 мліво — збіжжя до мелення
 в млі во́ка — дуже скоро
 мóвси (в мов собі) — тільки (пр.:
 мовси меві говори!)
 молодұха — молода, дівчина в
 день шлюбу
 морововатий — колір коня, по-
 дібний морозові
 мус (пр.: але то мус) — конче.
 нава́льна зима — завальна; коли

земля вкрита грубою верствою
 снігу
 навіворіт — навідворот
 навігла — навідлі (пр. Антоше-
 ко-Давидович: Смерть, 576)
 навіритися — наприкритися (а
 звіритися [двері] — відстати, не
 зачинятися щільно)
 навтекі — в утечу, врозтіч
 нагавіці — штани
 нагаляром — як на алярм, зраз
 наганяється (дощ) — стає падати
 надутися — нагніватися
 нваад(г)усь — іти звзд, потиля-
 цю вперед
 на́йдок — їжа (є, то маден на́йдок)
 найдұх — безбатченко
 напóміть (класти жито) — класти
 зжате жито, незв'язане в снопи,
 розстиати на землі
 напри́яти кому — нарадити
 наро́д — люди (напр.: але ж там
 було народу)
 на́ривати (напр. боляк) 1) наби-
 рати матерії, 2) вітер нарвав
 бурю

(Кінець буде).

Григор Колодій.

ЗМІСТ

п'ятого річника »Рідної Мови« за 1937-й рік.

I. Покажчик авторів і їх праць.

1. Бій-Бійченко Б.: „Товарищ Кагановіч“ сердитися 179-182.
2. Велигорський І. проф.: Мова творів В. Стефаніка 115-122.
3. Годівський Т.: 1) Зборів 236. 2) „У Литві“ 235.
4. Грицак Б. проф. д-р: 1) Українські на-
 зви місцевини Перемиської єпархії 100 літ тому
 223-228. 271-276. 2) Неологізми о. Йосипа Ло-
 виського з половини XIX. сторіччя 401-410. 3)
 Рец. на працю І. Огієнка: „Словацько-українська
 спільнота в лемківській говорі половини XVIII-го
 віку“ 41-42. 4) Рец. на працю І. Огієнка: „Рід-
 номовні обов'язки“ 231-234.
5. Герета о. О.: Цікаве мовне явище 44.
6. Дашкевич-Горбацький В. Генерал
 Генерального Штабу: Историчний підклад назов
 України та її корінного населення 451-458.
7. Домашовець Гр.: 1) Словничок слів
 с. Тростянець Добромилського п. 93-96. 2) Пра-
 цівникам на рідномовній ниві, вірш, 381-382.
8. Дучимінська О.: Слова з Болехів-
 щини 93-94. 3
9. Животко А.: Цікаві слова з Вороніжчи-
 ни 94.
10. Зленко П.: 1) Уваги братів Карпенків
 на рідномовні теми з 1845 р., до історії укра-
 їського правопису 219-222 2) М. Максимович
 про український правопис 389-394.

11. Ічнянський М.: Чому? В справі „Рід-
 ної Мови“ та „Нашої Культури“ 379-382.
12. Кириченко М. інж.: 1) Словничок За-
 карпатського говору 85-88. 233-236. 2) Закар-
 патські загадки 331-332.
13. Кміт о. Ю.: 1) Правити 236 2) Бван-
 гелія в перекладі проф. Ів. Огієнка 465-466.
14. Кобиллянський В. проф. д-р: 1) Чи-
 стота й правильність української мови 31-36. 2)
 Справа термінологічних словників 163-170.
15. Ковалик І. мгр: 1) До характеристики
 мови В. Стефаніка, функційність діалектизмів
 у творах В. Стефаніка, з методи мовних дослі-
 дів 159-164. 2) Характеристика стилю В. Стефа-
 ніка, І. Порівняння 248-250. 353-358. II. Епіте-
 ти 358. 3) Наворонні дієслова типу умірати, зби-
 рати, спірати... у світлі будови української мови.
 Спроба філологічної інтерпретації на основі
 структуральних законів української мови 439-
 446.
16. Коковський Фр. д-р: 1) Рідна школа
 й рідна мова 137-140. 2) Назвища в с. Просіку
 Сянціського повіту 425-430.
17. Колодій Гр.: 1) Юкваци 236. 2) Слов-
 ничок Жовківської мови 283-286. 471-474.
18. Коровицький І. мгр: Чужомовні за-
 повичення 301-306.
19. Королів-Старий В. д-р: 1) Небез-
 пека рідній мові. Творимо соборну літературу

мову 25-30. 2) Виполюймо хопту! Уникаймо мовних вульгаризмів 129-130.

20. Кривошосюк П. проф. mgr: 1) „Наука про рідномовні обов'язки“ І. Огієнка з погляду педагогічного 35-40. 2) Як досліджувати дитячу мову 123-126. 3) Недуги мови. 4. Мовний безлад 317-320. 4) Марко Черемшина, в десятиліття смерті автора „Карбів“ і „Село вигибає“ 363-368.

21. Крилач Сава: 1) Гряджолі 281-282. 2) До термінології курців 329-330. 3) Іменинник збірні 367-368. 4) Рукавиці й пальчатки 419-420. 5) Сяжень чи сажень 457-458.

22. Л. В. М.: „Рідномовні обов'язки“ І. Огієнка 379-380.

23. Лисянський Б. проф.: Наша мова, вірш 59-62.

24. Мандюкова Яр.: Початковий розвиток дитячої мови 259-262.

25. Маївський І.: Назви місцевостей Жовківщини 94.

26. Мельничук В.: Працюймо для поширення спільної літературної мови 227-230.

27. Новосад Д.: Український інтелігент і рідна мова 367-370.

28. Огієнко Ів. проф. д-р: 1) Складня української мови, частина друга. І. Основні члени речення: 1: Підмет 15-26. 2: Числівниковий підмет 61-72. 3: Присудок 99-116. 4-5: Присудкові відмінки 145-160. 6: Орудний замість присудкових відмінків 207-210. II. Частини речення поєднуювальні: 1: Іменинкове пояснення (об'єкт) 263-272. 2: Пояснення прикметникове (атрибут) 305-318. 3: Прикладка (аппозиція) 343-354. 4: Прислівникове пояснення 393-402. 5: Кличчя слова 433-440. 2) Озвучення доброї літературної мови, бесіда, 1: Правильність мови 2-4, 2: Ясність мови 4-8. 3: Чистота мови 49-56, 4: Багатство мови 125-8, 5: Милозвучність мови 128-130. 3) Говірка чи літературна мова? Мова В. Стефанюка 121-124 4) Як укладати початкові читанки 169-180. 5) Рідна мова й культура народу 193-200. 6) „Ізвергов естество есть стыдящийся языка дѣдовъ своихъ“, Початки монголю відродження в Галичині 222-224. 7) Письменик і рідна мова. Як збагачувати свою мову 241-248. 8) Мова М. Ігнатьєвського 249-256. 9) Акцентні значки в наших писаних пам'ятках 275-280. 10) Людина обов'язку, світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової 291-294. 11) Лайка українського народу, роман Ул. Самчука „Кулак“ 319-328. 357-364. 12) Українська церковна термінологія в мові польській 337-342 13) Зміна о ва а в українській мові, про форми багатий, гарячий і т. ін. 409-418. 445-452. 14) Стилістично-синтаксичні нариси: 14. Важкий — тяжкий 133-138, 15. Гасити — тушити 385-388. 16. Параліч — параліж — параліза 387-388. 15) Правпис і граматична термінологія 417-418. 16) Сяжень чи сажень? 458-460. 17) Практичні лекції

літературної мови: 1. Любов до свого народу, Ів. Франка 29-32, 2. Легенда про вибір короля, Ів. Франка 71-66, 3. Наймичка, поема Т. Шевченка 419-426. 459-466. 18) Життя слів 77-86. 371-372. 429-432. 19) Навчаймося літературної мови від Шевченка, Словник мови „Кобзаря“ 87-90. 181-184. 20) Мовне відродження Закарпаття 39-42. 89-92. 141-142. 21) Мовне пробудження української Канади 465-468. 22) Чистота й правильність української мови 43-46. 189-190. 237-238. 23) Стилістично-граматичні замітки 333-336. 24) Рідномовні замітки 467-470. 25) Загадки с. Москалівка на Косівщині 92-93. 26) Каменяр всеукраїнської літературної мови 139-142. 27) Знахідний із дієслівником на Закарпатті 142. 28) Уживання дієслівних видів на Закарпатті 142-143. 29) Чуття до дієслівних видів 467-468 30) Уживання будучого часу замість теперішнього на Закарпатті 144. 31) Місцеві Закарпатські вирази 185-188. 32) Мовні рецензії на 1) „Тобі, рідний краю“ Гренджі-Доносського В. 89-92, 2) „Опалева мряка“ М. Мочульського 139-140, 3) „Гірські вітри“ М. Рішка 141-142, 4) „Без коріння“ Н. Королевої 181-188, 5) „Військо йде“ В. Євтимовича 281-284, 6) „Голос землі“ О. Іваха 465-468.

29. Олійник С.: 1) Коли вже в одного народу буде один правопис? 235. 2) Говірка с. Сущо Радекінського п. 329-332.

30. Павлюк І. проф. д-р: 1) Етимологічний правопис на Підкарпатті 7-14. 2) Ваірці літературної мови й правопису Підкарпаття 183-186.

31. Прокіпчик М.: Слова в Городенщині 236.

32. Пукіш А.: Рідна мова 341-344.

33. Редакція: 1) До всіх Читачів і Прихильників „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ 97-100. 2) † Д. Огієнкова 285-286. 3) Пам'яті незабутньої нашої співробітниці Домни Огієнкової 293-302. 4) Світлій пам'яті Домінікції Огієнкової 373-380.

34. Романенко Я.: 1) Зловживання в-у 55-60. 2) Психологія мови, короткий нарис 199-208.

35. Сольчаник Д.: Бойківська топо- й ономастика 75-78.

36. Ф(едачинський Ст.): Щастя в нещасті, про „Рідну Мову“ та „Нашу Культуру“ 231-232.

37. Федорович І.: Забудовані слова живої української мови: 1. Гринджолі 131-132, 2. Поноші 132-135, 3. Скрипиці 133-134, 4. Засвідчення — засвідчити 217-220, 5. З радної душі, від щирого серця 255-260.

38. Цірка В.: Рідномовна праця серед молоді в Канаді 229-230.

39. Щербички Д.: 1) Юкали 44. 2) Стара пісня 91-92.

II. Покажчик загальний.

Зіркою * зазначено слова, що в „РМ“ подано походження їх або їхнього значення. Слова неживані взято в дужки (). Цифра показує сторінку „РМ“ за 1937-й рік.

а < 0 409-18. 445-52, Агій Фр. 41. 169-80. 5,

*але 45 аппозиції див. прикладка, Артемовський 39; архаїзми 49-51, а. галицькі 50-51. 91. 172. 254. 284. 467, атрибут 305-318.

*багатий 413. 449, балакати 3, Барвінський Ол. 196, Бирчак В. 13, бесідувати 3, Бойківська

топо- й ономастика 75-8, слова з Болехівщини 93-4, Брацкайко М. 14, Брусилів 450, Будде Б. 17. 24.

в-у 55-60, в зам. орудного 217, Вагилевич 390. 2, *важкий — тяжкий 133-8, варваризми 51-4, видів дієсл. поплутання 142-3. 467-8, визирець 186; відмінки див. під їхніми назвами, їх складня 174; відмовити 3. Волошин А. 11-4. 1+6, воно 23, слова з Вороніщини 94; вульгаризми 55-6, унікаймо їх 130, Вячеслав 333.

Галицькі архаїзми 50-1. 91. 172, г. вульгаризми 55-6. г. кальки 53, г. локалізми 55. 90. 139. 141. 171-2. 187. 8. 237. 282. 331-2. 407, гал. шагоноси 141, г. полонізмами 54, гал. складня 188, мовне відродження Галичини 221-4; *гавчар 413, *гаразд 413. 50, Гарасим 413, гарячий 414, *гасити 385-7, геройський — героїчний 237, гімн 333, глибокий 237, глибоко 44; горірка Косівська 92-3, Покутська 115-22, с. Сушко Радеківського повіту 329-32, гов. чи літературна мова 115-22; голосиця 185; Гордицький С. 31-6, Я 181; слова з Городенщини 236, грашданка 188; граматики да-ні 9-10, гр. на Закарпатті 9-11; Грішневичева К. 241-2, Грінченко Б. 244-5, гробовище 41, Грушевський М. 453, гуляти 3.

Грежда-Донський В. +1. 2. 4. 89-92. 143-4. 185-8. 335, *гривджоли 131-2. 281-2.

Давальний присудковий 151-2. 214, давати 114, далися чути 334, дараба 207, двоїна 61, день і ніч 186, -десять 61; дитячої мови розвиток 259-62, як досліджувати д. м. 123-6; дієвник-підмет 24-5, д. присудок 111, знахідний із д. 41-2. 142; дієслова ходження 3, д. наворотів 439-46; дя (від) чого 334, словник Добромильщини 93-6, Довгович В. 184, долар 190, Донцов 179, дуля 361, Думи укр. 347, Думинович І. 185, дурень 360, Духович А. 9. 10. 184-5.

Епітети 252-3, е. прислівниковий 400-2, е. у В. Стефанка 358.

Є 108, Євangelія Учительна 183, Євтимович В. 281-4. 349, єсть 108.

Жалва-кропива 185.

За зам. орудного 214-8, за — через 333, завести 3; загадки Косівські 92-3, а. Закарпатські 331-2; задля 3; займенники 335, а. відносні й присвійні 307-8, а. підмет 19-24. 174, згода а. 5-6; Закарпаття 7-14, літературна мова Закарпаття 39-42. 169-180. 183-188, мова а. поетів 89-92, правопис Зак. 183-6, а. загадки 331-2, а. локалізми 90. 172-3, а. словник 85-8. 233-6, мовне відродження Зак. 39-42. 141-4; засвідчення — засвідчити 217-220, затого 336, Зборів 236, звеліти — наказувати 336, зв'язка 106-12; згода займенників 5-6, зг. що 6; здоров'я 45, знаки розділові 178-9; знахідний із дієвником 42. 142, зн. мв. в формі назовного 174, зн. присудковий 149-51, зн. у формі родового 174-5, *звечев'я 207. 334, зрадити кого-що 468.

-сько 362-3.

Івнійський Гр. 447. 50, іменники збірні 367-8, іменникове пояснення 263-72, повторення ім. в пояснювальній реченні 129-30, ім'я 45, Істрина Б. 270. 311, іти 114, мова М. Ічнявського 249-56. Його — свого 7.

Кагановіч 179-82, кальки 53, Кам'янка Струмилева 189, *карабель 414. 50, Карпенко Г. і С.

219-22, католицтво (католицизм) 333, Керн Фр. 16. 17, кирилиця 188, Кириченко М. 235; кличний відм. 33-4, кличні слова 433-40; Кліх Е. 153, Королева Н. 187-8, Косівський говір 92-3, Костятин і Методій 195 Котлярівський І. 197, *коч 188, крапка 190, Куліш ІІ. 51. 244, Кульбаки С. 446. 7, с. Купичволя 93-6, Курило Ол. 158. 9. 18J. 448-50, Курилович І. 441. 4, *кухня 334.

Л — ль 190, лайка в укр. народу 319-28. 357-64, ле — ле 190. Левицький Й. о. 223. 4, Лепкий Б. 68, Липа Ю. 68, в (на) Литві 235, Лозинський Й. о. 401-10; локалізми галицькі 54-5. 90. 139. 41. 71-2. 87. 8. 237. 82. 331-2. 407. 466-7, лок. закарпатські 90. 172-3, локальна складня 174-5, л. наголос 91-2, л. форми 173; Лобидів 190, Лось І. 435, Лучкай М. 10. 184, Лютер М. 37, ляурка 45.

Маєвський о. 229, Максимович М. 389-394, *мало звикнути* 333, *монастир 414-5. 50, Мандюкова Яр. 123, Миха. ьчук К. 442, Міклошч 158. 310; місцевий див. локальний; у млі ока 334; мова літературна І, м. народня 127, говірка чи літ. м. 121-4, письменник і рідна м. 241-8, рідна м. й культура народу 193-200, соборна літературна м. 25. 30, ознаки доброї літ. м. 1-8. 49-56. 125-30, гнучкість м. 128, милозвучність м. 128-30, обрваність м. 251, правильність м. 2-4, чистота м. 49-56, ясність м. 4-8, психологія м. 199-208, мовний безлад 317-20, як досліджувати дитячу м. 123-6, розвиток дитячої м. 259. 62, поетична мова М. Ічнявського 249-56; Мочульський 136. 40. 143. 334. 468.

На Венгр х 41, навчатися 45; наголос 44-5. 128. 176. 238. 256, н. галицький 28. 91-2. 141, н. слів на -ання 238, н. чужих слів 189, звачки н. 275-80; назви України 451-8, н. місцевостей Бойківщини 75-8, Жовківщини 94, Перемиської єпархії 223-8. 271-6, в с. Просіку Сняцького повіту 425-30; назвоний присудковий 152. 7, наказувати — звеліти 336, нарба 190, Науменко В. 442, не в родовим 174, недуги мови 317-20; неологізми 51, н. о. Й. Лозинського 401-10; ніби 3, носій 334, -ня 362.

о > а 409-18. 442-52, об'єкт 263. 72, *обід 77, *образ 77, *обрус 77, обходити 3, *обшир 77, Овсянко-Куріковський 18. 101. 2. 6. 53. 203. 306, Огієнок Ів. 33. 5. 6-44. 55-60, 139. 40. 163-5. 79. 80. 99. 226. 7. 31-4. 7. 57. 79-82. 407. 8. 439. 65-6, Огієнкова Д. 285-6. 9-302. 73. 80, *оглашений 77, Оговорський О. 14, *одинадцять 78, *одчайдух 78, *оковита 78-9, Олександрія 183, *олівець 79, Ольшавський М. 10, ономастика див. назви; орудний ж. р. оди. 45, ор. замість присудкових відмінків 152-160. 207-18, Осація 11, Осипів 180, Основ'яненко 389. 390.

*па- 79, Павловський 392, *паганин 79. 415. 50, *падолист 80, *пай 80, *пакість 80, *пальчатки 419-20, *паморока 80, *пав 81, *панама 82, *павібрят 82, *паношитися 82, *пантелик 82, *папах 82, *папір 82, *паполома 83, *папуша 83, *параліч — параліз — парализа 387-8, паробок 83, *партач 83, Партицький ІІ, пару 69, *пас 83, *пасіка 83, *паскудний 83, *пагеридя 83, *пащека 83, *певний 83, *пекло 84, *пергамен 84, перевести 3. 282-3, *перелюб 84, пере-

любити 335, переставлятися 187, *перо 85, *пивиця 86, *пилип 86, *пиріг 371, *питимий 371, *південь 371, *півгора 371, *підлий 37; *підмет 15, 371, підмет 15-26, п. числівниковий 61-72; *підготовна правда 372, *підписчик 372, *піка 372, *платити 372, пови- пона- попо- 127, *повільний 372, *повітря 429, поготів 469, *подушка 430, *покій 431, Покутьська говірка 115-22, *полчиче 432, колонізація церковної термінології 337-42, полонізи́ми 52-4. 69. 283, *поміrkований 472, *поведілок 431, повожі 132, попередниця — фартурх 188; порівняння В Стефаніка 247-50. 353-8, п. в поетичній мові 252; Потебні О. 17. 8. 64. 7. 100-2. 6. 53. 7. 263. 343. 5. 433-5. 41. 5; пояснення йменникове 7, п. прислівникове 393-402; правити 236; правопис 235. 417-8, п на Закарпатті 7-14. 183-6, Максимович про правопис 389-4, історія укр. пр. 219-22; праслова 45, привертати 333, прикладка 254. 84. 343-54; прикметник якісний 307-20, пр. присвійний 315-6, пр. на -ен 307-10, пр. пояснення 305-18, заміна присудкового пр. ва прислівника 145-9; прислівникове пояснення 393-402, присудок 99-116, присяга 334; привізда на -ів, -ин 190, на -івський 238, и в привіздах 468, невідмінювання привізд 144; присвій 45, провадити 336, провінціями́ми див. локалізми, проситися 333-4, проте 3, п'ять 61.

Р, з радної душі 255-60, ри (рі) 333, Рильський М. 245, рішальвий 334, Рішко М. 141-2. 186, родовий присудковий 151, розірватися 3, Розов В. 276-80, рубя поставити 190, Рудницький Яр. 444, *рукавці 419-20, руддук 3, русизми 52. 3. 254-5. 283. 405-7, Русь 453, Мала Русь 454.

Сабов Б. 11, *сажень 457-60, Саламон 416, *салдат 416, Самбір Ст. 271, само 469-70, Самчук У. 319 328. 357-64, свого — його 7, свогого — свого 333, *сво-оч 359, синоніми 3-4. 126-7, Сиваський О. 158. 440, Сімонович В. 160, складеши — складний 336, складений присудок 104-12, скл. слова 405-6; склади́я відмінків 174, скл. галицька 91. 140. 174-5. 188. 467-8, скл. укр. мови — в коши́м числі; Скворода Гр. 228, скрипиці 133, сляве 3; слова творчі й ялові 126, сл. ак-

тивні й пасивні 127, сл. кличні 433-40, сл. чу́мі 301-6, повторення слів 128-9, сл. в Болехівщині 93-4, в Городешчині 236 в Вороніжчині 94; слова́кам 174; словник Добромильщини 93-6, сл. Жовківщини 283-6, сл. Закарпаття 85-8, словник Шевченкової мови 87-90. 181-4, сл. правничий 189, сл. чужих слів у нашій мові 303-6, сл. української мови 43, словолод 8, Смаль-Стоцький Ст. 440. 2. 3. 5, Смеречинський С. 154. 180-1, Сморидький М. 9. 10, Соболевський А. 441 2, соледіями 4, Старицький М. 245, *стерво 359; Стефаник В. 54, мова його творів 115-24. 159-64, його стиль 247-50. 353-8; -сти — -сті 45, Стрипський Г. 11. 14. 185, Сулима 180, суть 108-9, ся 208, *сяжень 467-60.

Та 18-19. 313, талан — талант 333; термінологія броваряна 168-70, граматична 175. 417-8, курців 329-30, пожежна 167, промислово-фабрична й реміснична 165, спортова 165-6, технічна 166-7, церковна 337-42, церковної історії 46, цукрівана 168, шкільна 177-8, терм. словники 163-70; Тимченко Б. 68. 180. 451, Тростянець 93-6, *тушити 385-7.

У - в 55-60, узгодження 5-8, узяти 114, в (на) Україні 42-3. 188. 235, назви України 451-8.

Фартух — попередниця 180, Филипчак Ів 468; форми активні й пасивні 127, творчі й ялові 126, ф. локальні 173; фразеологія 125-6, Франко Ів. 29-32. 71-76. 121.

Христини 45.

Церква 339, церковні слова 405, ц. термінологія 337-42, термін. церк. історії 46.

Часів попултанія 144, частина — часть 45, челядина 187, через 336, через — за 333, Черемшина М. 54. 363-8, Черкасенко С. 40. 139-42. 245, числівниковий підмет 61-72, читавий 187, як укладати читанки 169-180, Чопей Л. 185, чортгання 325 8, чудомовні запозичення 301-6.

Шахматов Ол. 18. 65. 101-2. 6. 263. 7. 349. 435; Шевченко Т. 197-8. 244 419-26. 437. 40, Словник Шевченкової мови 87-90. 181-4, шість 61. -шій 306, що 3. 6.

Юкавці 236, юкали 44.

Присилайте цілу передплату на 1938-й рік!

ЗМІСТ 12-го (60) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ“: I. *Огієнко*: Складня української мови. II. Частини речення пояснювальні, 5. Кличні слова. *Мгр Ів. Ковалик*: Наворотні дієслова типу: умірати, збірати спірати. . у світлі будови української мови. *Ів. Огієнко*: Зміна о на а в українській мові, про форми багатий, гарячий і т. ін. *В. Дашкевич-Горбацький*: Історичний підклад різних назв території України та її корінного населення. *Сава Кричак*: Сяжень чи сажень? Практичні лекції літературної мови, „Наймичка“, поема Т. Шевченка. о. Ю. *Кміт*: Бзяягелія в перекладі проф. І. Огієнка. Мовне пробудження української Канади (повість „Голос землі“ О. Іваха). Рідномовні замітки. Розбудовуймо „Рідну Мову“! *Гр. Колодій*: Словничок Жовківської мови. Передплачуймо „Рідну Мову“ на 1938-й рік! Зміст п'ятого річника „Рідної Мови“ за 1937-ий рік. — Адреса „Рідної Мови“: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1'60 зл.; за границею в Європі 8 зл., поза Європою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають „Рідну Мову“ від 1 числа: Річник I (без 2 і 3 чисел) 5'00 зл.; річники II, III, IV і V по 6'00 зл., оправлений по 7'50 зл.; в Європі по 10 зл., поза Європою по 2'35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.